

Prava deteta u Srbiji 2006. godine

Marija Petrović
Nevena Vučković Šahović
Ivana Stevanović

Izdavač
CENTAR ZA PRAVA DETETA
Beograd, Skender Begova 20/12
33 44 170
<http://www.cpd.org.yu>
cpd@eunet.yu

Za izdavača
Nevena Vučković Šahović, predsednik

Urednik svih izdanja
Tanja Zogović

Lektura/korektura
Jasna Alibegović

Dizajn i priprema
Omnibus, Beograd

Štampa
Dedraplast, Beograd

Tiraž: 100

ISBN 978-86-83109-40-1

Izradu izveštaja je pomogla organizacija Save the Children Norway

Save the Children
Norway

Prava deteta u Srbiji 2006. godine

Autori
Marija Petrović
Nevena Vučković Šahović
Ivana Stevanović

Centar za prava deteta

Beograd, 2007

SADRŽAJ

Predgovor	7
Uvod	9
I Opšte mere primene	11
II Definicija deteta	17
III Osnovni principi	19
Pravo na život, opstanak i razvoj	19
Najbolji interesi deteta	19
Zaštita od diskriminacije	20
Uvažavanje mišljenja deteta - pravo na participaciju	21
IV Gradanska prava i slobode	25
Pravo na ime i državljanstvo	25
Sloboda izražavanja	27
Pristup odgovarajućim informacijama	28
Sloboda mišljenja, savesti i veroispovesti	29
Pravo na privatnost	29
Pravo deteta na zaštitu od mučenja i nezakonitog ili proizvoljnog lišenja slobode	31
V Porodična sredina i alternativna briga o detetu	34
Pravo deteta na roditeljsko staranje i odgovornosti roditelja	34
Izdržavanje deteta	37
Odvajanje deteta od roditelja	38
Dete bez roditeljskog staranja	39
Zaštita dece od zanemarivanja i zlostavljanja	40
VI Osnovna zdravstvena i socijalna zaštita	42
Zdravlje i zdravstvena zaštita	42
Socijalna zaštita i usluge	45
Deca sa invaliditetom i deca ometena u razvoju	47
VII Obrazovanje, slobodno vreme i kulturne aktivnosti	50
Pravo na obrazovanje	50
Ciljevi obrazovanja	52
Kulturne aktivnosti	53
VIII Posebne mere zaštite	54
Zaštita dece od eksploatacije u radu	54
Zaštita dece od seksualnog iskorišćavanja	55
Pravo deteta na zaštitu od nezakonite upotrebe narkotika i psihotropnih supstanci	56
Pravo deteta na zaštitu od trgovine	58
Sistem maloletničkog pravosuđa	60

PREDGOVOR

Izveštaj o stanju prava deteta u Srbiji za 2006. godinu, izrađen je u Centru za prava deteta (u daljem tekstu: CPD). Cilj ovog Izveštaja je da domaćoj i stranoj javnosti pruži informacije o tome kako se međunarodno zajamčena prava deteta ostvaruju u praksi u Srbiji. Izveštaj je objavljen i na engleskom jeziku ali u skraćenoj verziji.

Forma izveštaja je inspirisana Opštim uputstvom Komiteta za prava deteta za izradu inicijalnih i periodičnih izveštaja država članica Konvencije o pravima deteta (u daljem tekstu: *Konvencija*). Što se tiče sadržaja, inspiraciju i dalje nalazimo u kontrolnoj listi pitanja, sastavljenoj u UNICEF-u.¹ Ponuđena lista je prilagođena našim potrebama i okolnostima, tako da su neki indikatori, koji su netipični za Srbiju, izbačeni, a neki su dodati.

Na osnovu takve metodologije, Izveštaj sadrži uvod i osam poglavlja, a svako poglavlje pregled pojedinačnih prava. U *uvodu* je dat kratak pregled opštih političkih, ekonomskih i društvenih prilika u Srbiji u periodu koji obuhvata Izveštaj. Takođe je izneta opšta ocena stanja prava deteta u Srbiji kao i ocena institucionalnog okvira za ostvarivanje prava deteta. Najzad, date su preporuke nadležnim državnim organima za opšte i pojedinačne oblasti u kojima je potrebno angažovanje.

Pod naslovom Prava deteta u Srbiji i Konvencija o pravima deteta, pre svega je, u poglavlju I, izneta analiza *opštih mera primene*. Ove mere obuhvataju čitav niz zakonodavnih, administrativnih i ostalih mera za ostvarivanje prava priznatih u Konvenciji. Poglavlje II se odnosi na prethodno pitanje *definicije deteta* a III na *osnovne principe*. Prva tri poglavlja su u vezi s odgovarajućim odredbama Konvencije i odnose se na ceo kontekst i na sva prava deteta. Ostala poglavlja od IV-VIII se bave *posebnim pravima deteta*.

Opređeljujući se za navedenu formu i sadržaj, želeli smo da obuhvatimo sve oblasti prava deteta i napravimo sveobuhvatan pregled ostvarivanja tih prava u Srbiji.

Kao i u prethodnom Izveštaju, pored velikih napora uložениh u sastavljanje ovog Izveštaja, kao i pored najboljih želja i namera, nismo bili u mogućnosti da sastavimo ujednačen i potpun pregled stanja u oblasti prava deteta. Ovo je posledica nekoliko faktora. Prvo, i dalje smo ograničeni podacima do kojih smo mogli da dodemo, što je posledica nesistematskog praćenja ove oblasti od strane relevantnih državnih organa. Na primer, oblasti dečjeg rada, porodičnog nasilja nad decom, trgovine decom, dece koja žive na ulici, torture i mnoge druge se posebno ne obrađuju u okviru nadležnih državnih službi, te su podaci dostupni jedino u fragmentima i uz pomoć drugih izvora, kao što su

¹ *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child*, UNICEF, Ženeva 2002.

međunarodne organizacije ili nevladine organizacije. Zbog toga je mnogo praznina u oceni stanja uživanja pojedinih prava. Drugo, ograničeni smo ljudskim i materijalnim kapacitetima potrebnim za sistematski i svakodnevni monitoring. To je posebno uočljivo u nemogućnosti praćenja sudskih i administrativnih postupaka u predmetima od značaja za decu. Ovaj problem bi bio dobrim delom prevaziđen ukoliko bi sve relevantne administrativne i sudske odluke bile lako dostupne javnosti, na primer, redovnim postavljanjem na Internet.

Centar zahvaljuje svim kolegama i saradnicima koji su pomogli da se Izveštaj sastavi. Njihova stručnost i nepristrasnost su, kao i uvek, od suštinskog doprinosa za izradu Izveštaja.

Centar se takode zahvaljuje brojnim domaćim i stranim vladinim i nevladinim organizacijama koje su nam omogućile da koristimo i objavimo podatke njihovih istraživanja. Naročito se zahvaljujemo kolegama iz sledećih nevladinih organizacija: Sigurna ženska kuća, Familija, Zdravo da ste, Staze, Nojeva barka i Samohrane majke jer su svojim iskustvima i zapažanjima pomogli pisanje ovog izveštaja.

Sastavljanje i štampu Izveštaja omogućila je Save the Children Norway, koja je od početka rada Centra bila naš najverniji prijatelj i partner, te se i ovom prilikom zahvaljujemo.

UVOD

Prava deteta u 2006. u Srbiji

Osnovni podaci: Površina: 88.361 km²
Broj stanovnika: 7.463.157
Etnički sastav:
 Srbi 6.212.838
 Romi 108.193
 Mađari: 293.299
 Bošnjaci: 136.087
 Albanci: 61.647
 Crnogorci 69.049
Broj dece (do 19 godina starosti): 1.662.029 (22,27%)
GDP po glavi stanovnika: 3.200 USD (procena)
Inflacija u 2006: 6,6
Prosečna neto mesečna zarada: 25.228 dinara (oko 400 USD)²

Protekla, **2006.** godina (uključujući prva tri meseca 2007. kad je zaključeno pisanje Izveštaja), **donela je niz dobrih zakonskih, podzakonskih i strateških dokumenata od značaja za ostvarivanje prava deteta.**

Tako posebnu pažnju privlači donošenje akata i strategija, pre svega u oblasti:

- Zabrane diskriminacije
- Prava osoba sa invaliditetom
- Zaštite dece od zlostavljanja
- Zaštite dece od eksploatacije
- Zaštita dece od trgovine ljudima

Ostale aktivnosti od značaja:

- Jedino koordinaciono telo u Srbiji u ovoj oblasti - Savet za prava deteta, nastavilo je s radom i razvojem, mada ne u dovoljnoj meri.
- Dečji ombudsman u Vojvodini je nastavio s radom.
- Formirana su još tri odeljenja za ombudsmane za decu na lokalnom nivou.
- Pododbor za prava deteta je bio veoma aktivan tokom 2006. Nadamo se da će se njegove aktivnosti produžiti i u novom sazivu.
- Izvrštaj o ostvarivanju Konvencije o pravima deteta u Srbiji najzad je završen i prošao je sednicu vlade. Trebalo bi najkasnije do maja da bude završen prevod i dostavljen Komitetu za prava deteta u Ženevi.
- Vlada Republike Srbije usvojila je Strategiju borbe protiv trgovine ljudima u Srbiji.

² Podaci Republičkog zavoda za statistiku.

Ni 2006. nije ostvareno:

- Smanjenje broja dece koja žive u siromaštvu
- Uspostavljanje zaštitnika ljudskih prava (ombudsman)
- Uspostavljanje zaštitnika prava deteta
- Povećanje i specifikacija budžetskih izdvajanja za decu
- Viši nivo političke zainteresovanosti, znanja i obzira prema deci
- Suštinska reforma sistema obrazovanja, u skladu s međunarodnim standardima
- Poboljšanje zdravstvenog stanja dece, pre svega adolescenata i njihovih po zdravlje štetnih navika
- Razvoj i primena (uz institucionalnu, profesionalnu podršku) posebne strategije za adolescente
- Zakonsko uređenje statusa nevladinih organizacija
- Viši nivo obrazovanja i širenja informacija o pravima deteta, u što širem krugu korisnika, što podrazumeva, pre svega, decu, roditelje, nastavnike i zdravstvene radnike.
- Omogućavanje efikasnog sistema zaštite dece (i hitne intervencije) od svih oblika zlostavljanja i iskorišćavanja (eksploatacija), uključujući one koji se dešavaju u kontekstu trgovine, putem medija i dostupnošću štetnih informacija na Internetu.

Politički događaji u 2006. i njihov uticaj na ostvarivanje prava deteta

Ekonomski, politički i socijalni napredak u 2006. nije doneo velike promene u poređenju s onim iz 2005.

U junu 2006. državna zajednica Srbija i Crna Gora prestala je da postoji. Prvi put posle skoro 90 godina Srbija je ponovo samostalna država. Ovakav razvoj ocenjujemo kao povoljan jer je doprineo postavljanju temelja za uspostavljanje dobrosusedskih odnosa između dve nove države.

Obeshrabruje činjenica da je zbog nedovoljne saradnje sa Međunarodnim tribunalom za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji proces pregovora o pridruživanju Evropskoj uniji suspendovan. Ovakav tok događaja se svakako nepovoljno odražava na ukupan razvoj u Srbiji.

Kao posledica navedenih događaja i usvajanja Ustava Srbije u novembru 2006. godine, raspisani su parlamentarni izbori u Srbiji. Politička kriza izazvana razdvajanjem Srbije i Crne Gore u stvari još traje. Celu jesen 2006. vlada i Parlament (pre svega članovi kabineta i poslanici) bili su preokupirani izborima. Izbori su održani u januaru 2007. ali vlada još uvek nije formirana. Većina poslova bitnih za ostvarivanje i unapređenje prava deteta stagnira ili se ne obavlja. Centar s nestrpljenjem očekuje formiranje nove vlade i uspostavljanje normalnog ritma rada.

I OPŠTE MERE PRIMENE

Nacionalna strategija

Polazna osnova za sve aktivnosti i mere koje država Srbija preduzima u pravcu poboljšanja stanja prava deteta u Srbiji jeste Nacionalni plan akcije za decu koji je usvojen u februaru 2004. godine i koji sadrži smernice neophodne za poboljšanje položaja deteta, odnosno definiše pravce razvoja u pojedinim oblastima. Nacionalni plan akcije za decu ne predstavlja u pravom smislu reči nacionalnu strategiju jer obuhvata nekoliko oblasti koje su važne za poboljšanje stanja prava deteta u Srbiji, ali ne obuhvata sva prava deteta. Iako nije sveobuhvatan, postojanje Nacionalnog plana akcije za decu je doprinelo da se tokom 2005. i 2006. godine u Srbiji pokrene određen broj projekata koji su veoma značajni za dobrobit i ostvarivanje prava dece. On je baziran na 4 osnovna principa konvencije: pravo na život, opstanak i razvoj, najbolji interesi deteta, nediskriminacija (zaštita od diskriminacije) i participacija, pa razradom Nacionalnog plana ovi principi sve više postaju sastavni deo i propisa i prakse postupanja sa decom. Nažalost, još uvek smo daleko od njihove pune primene, ali je itekako značajno da su prepoznati od strane donosioca odluka i da se svi važni dokumenti koji se donose takođe baziraju na 4 osnovna principa Konvencije.

Tokom 2006. godine najznačajniji doprinosi poboljšanju stanja prava deteta su sledeći:

Izrađeni su *Lokalni planovi akcije* za 13 opština u Srbiji (3 u 2005. godini).

Usvijena je Strategija borbe protiv trgovine ljudima.

Donešen je Posebni protokol o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja.

Donešen je Posebni protokol za zaštitu dece u ustanovama socijalne zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja.

Ministarstvo prosvete i sporta i Ministarstvo zdravlja pristupili su takođe izradi Posebnih protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja u okviru svoje jurisdikcije. Ovi dokumenti su trenutno u formi nacрта.

Urađena je i situaciona analiza kao polazna osnova za izradu Strategije za borbu protiv nasilja nad decom (na osnovu aktivnosti predviđenih Polaznim okvirom nacionalnu strategiju protiv nasilja).

Na inicijativu Ministarstva unutrašnjih poslova formirana je i radna grupa u cilju izrade Nacrta polaznih osnova nacionalne strategije za prevenciju kriminala.

Tokom 2006. nije bilo drugih bitnih strateških akata koji proističu iz Nacionalnog plana akcije za decu tako da bez adekvatnog plana za unapređenje ostaje oblast zdravlja dece

i položaj dece ometene u razvoju. Ostali prioriteti koje je postavio NPA su u potpunosti ili delimično pokriveni već donetim strateškim projektima u prethodnim godinama - smanjenje siromaštva dece, kvalitetno obrazovanje za svu decu, zaštita prava dece bez roditeljskog staranja.

Izdvojili bismo kao značajan događaj u 2006. godini i prezentaciju UN-ove studije o nasilju koji je organizovan od strane Skupštinskog pododbora za zaštitu dece a koji je okupio sve relevantne donosioce odluka u zemlji.

Usklađenost nacionalnog prava i Konvencije

Protekla, 2006. godina, za razliku od 2005. godine nije bila značajna na planu donošenja novih propisa koji bi išli u pravcu usklađivanja nacionalnog sa međunarodnim pravom u oblasti prava deteta.

Ali, ova godina je u tom smislu značajna jer je Srbija dobila novi **Ustav i Ustavni zakon o sprovođenju Ustava Republike Srbije**. Po prvi put u ustavnoj istoriji Srbije, ustavni tekst sadrži odredbu (čl. 64) pod naslovom prava deteta. Ustav propisuje da se prava deteta uređuju zakonom, ali je propuštena velika prilika da se osnovni principi Konvencije o pravima deteta proklamuju i kao ustavni principi.

Drugi važan akt, usvojen tokom 2006. godine je **Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom** koji reguliše jednu do sada potpuno zanemarenu oblast u našoj zemlji. Ovaj zakon definiše pojam diskriminacije i uređuje režime zabrane diskriminacije, način zaštite prava osoba sa invaliditetom i predviđa mere koje je neophodno preduzeti radi socijalne uključenosti i ostvarivanja pune ravnopravnosti osoba sa invaliditetom.

Tokom 2006. u smislu pune primene Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica izrađeno je i donešeno 5 podzakonskih akata koji treba da omoguće punu primenu zakona u praksi,³ a preduzimane su i druge mere u tom smislu.

Segmentiranost rada u oblasti prava deteta dovodi do parcijalnog usklađivanja propisa sa Konvencijom i međunarodnim standardima. Uvođenje novih rešenja je sporo i nije uvek praćeno punom razradom mehanizama implementacije. Smatramo da je u narednom periodu, neophodno usmeriti se ka sveobuhvatnom sprovođenju Konvencije što bi se najbolje postiglo donošenjem posebnog zakona o detetu (deci).

³ Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza, Pravilnik o kućnom redu Vaspitno popravnog doma u Kruševcu, Pravilnik o kućnom redu Kazneno-popravnog zavoda za maloletnike u Valjevu, Pravilnik o načinu vođenja evidencije o izrečenim vaspitnim merama i kazni maloletničkog zatvora i Pravilnik o načinu vođenja kontrolnika i spisa izvršenja vaspitnih mera. Sačinjeni su i Odluka i Pravilnik o radu Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima čije se osnivanje od strane ministarstva nadležnog za pravosuđe i Vrhovnog suda Srbije očekuje početkom 2007. godine. Novembra 2006. Komisija za sprovođenje Nacionalne strategije reforme pravosuđa imenovala je i Radnu grupu za izmene i dopune Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica u smislu njegovog usklađivanja sa odredbama novog Zakonika o krivičnom postupku koji je stupio na snagu 2006. godine i čija će puna primena otpočeti 1. juna 2007. godine, odnosno u cilju usklađivanja sa zahtevima prakse na osnovu saznanja stečenih u prvoj godini njegove implementacije.

Status Konvencije o pravima deteta/primenljivost

U Republici Srbiji međunarodni ugovori se neposredno primenjuju. To znači da se u slučaju pravne praznine u domaćem zakonodavstvu, odnosno nesaglasnosti domaće norme sa međunarodnim pravom mogu primeniti odredbe Konvencije. Bez obzira što međunarodni akti imaju nominalno primat u sprovođenju već duži niz godina, u praksi domaći organi (pre svega mislimo na sudove) međunarodne propise primenjuju u zanemarljivom broju slučajeva. Edukacija sudija koji postupaju u predmetima iz porodičnih odnosa trebalo bi da doprinese češćoj primeni Konvencije i drugih međunarodno-pravnih dokumenata.

Efikasne mere zaštite

Sistem zaštite prava deteta u Republici Srbiji predviđa mogućnost korišćenja redovnih i vanrednih pravnih lekova zaključno sa žalbom Ustavnom sudu Srbije. Sistem pravnih lekova, međutim ne pokriva određene situacije kada se odlučuje o stvarima koje se tiču deteta, jer dete u postupku nema obezbeđen položaj stranke, što je posledica neprecizno uređenih participativnih prava deteta, odnosno loše rešenog procesnog položaja deteta u sporovima koje reguliše Porodični zakon i neuređenog pitanja nezavisne pravne reprezentacije deteta u svim sudskim i upravnim postupcima koji ga se tiču.

Takođe, postoji mogućnost podnošenja predstavi i Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu, kada su iscrpeni pravni lekovi koje predviđa domaći pravni sistem.

Koordinacija i implementacija Konvencije

Glavno koordinaciono telo za primenu Konvencije o pravima deteta, odnosno aktivnosti u oblasti prava deteta je **Savet za prava deteta**, koji je formiran na nivou vlade Republike Srbije 2002. godine. Tokom 2006. godine Savet je u većoj meri institucionalizovan tako da tokom 2007. možemo očekivati još veći doprinos Saveta u sprovođenju nacionalnog plana akcije za decu i drugih aktivnosti u oblasti prava deteta.

I pored rada Saveta, mehanizmi intersektorske saradnje su slabi i ne postoji odgovarajuća koordinacija između relevantnih podistema - obrazovanja, socijalne zaštite, pravosuđa, finansija, zdravstva, unutrašnjih poslova. Isti problemi vidljivi su i u saradnji državnog i nedržavnog sektora, što u ovoj fazi razvoja javnih servisa predstavlja veliki problem. Naime, nevladin sektor je u određenoj meri postao partner državnim institucijama, ali još uvek nema ravnopravan tretman zbog čega se često gubi dragoceno vreme u rešavanju problema i smanjuje efikasnost celokupnog sistema. Prelazak sa brige državnih organa o deci na brigu zajednice o deci u Srbiji ide sporo. Još uvek je loša koordinacija i na relaciji državni organi - lokalna samouprava, a glavna prepreka boljoj saradnji na ovoj relaciji je nažalost političko opredeljenje.

Nadzor nad implementacijom

U procesu donošenja zakona, svojevrsan vid kontrole jeste rad Skupštinskog pododbora za zaštitu dece⁴ jer je njegov zadatak da sve zakone koji uđu u skupštinsku proceduru sagleda upravo sa aspekta prava deteta i da obezbedi da ni jedan usvojeni zakon ne sadrži odredbe koje su suprotne Konvenciji o pravima deteta i međunarodnim standardima u ovoj oblasti.

Međutim, ostali mehanizmi nadzora još uvek nisu dovoljno razvijeni i kreću se u granicama uobičajene kontrole svakodnevnih aktivnosti unutar samih organa (upravni nadzor) i sudske kontrole upravnih odnosno sudske kontrole sudskih akata (drugostepeno odlučivanje u sudskom postupku). Dodatno zabrinjava što još uvek nije donet Zakon o zaštitniku prava deteta, što znači da uspostavljanje tog mehanizma kontrole ne možemo očekivati ni tokom 2007. godine. Budući da nezavisan nadzor još uvek ne postoji (još nije ustanovljen ombudsman za decu) jedino nevladine organizacije u granicama svojih organizacionih mogućnosti vrše nadzor nad ostvarivanjem prava deteta. Ni u 2006. godini proces ustanovljavanja ombudsmana za decu nije završen iako je predlog zakona u skupštinskoj proceduri još od kraja 2005. godine.

Analiza budžeta i usmeravanje potrebnih sredstava

Budžetske alokacije u Republici Srbiji izdvajaju se sektorski što otežava analizu koliko je sredstava određeno za decu i gde je novac usmeren, i nije vidljivo koji procenat sredstava iz budžeta se odvaja za decu. Najveći deo novca za potrebe dece Vlada Srbije usmerava preko Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike (preko ovog ministarstva obezbeđuju sva davanja vezana za socijalnu zaštitu dece) i Ministarstvu prosvete i sporta.

Ova ministarstva su ostala realno na sredstvima koja su imala na raspolaganju i prethodne godine. Jedino osetno povećanje postoji u budžetu zdravlja gde je došlo do dvostrukog povećanja budžetskih sredstava.

U Srbiji se duži niz godina za obrazovanje izdvaja između 3,5 i 3,8% BDP-a što spada u veoma nizak udeo. Procenat BDP-a koji odlazi na socijalne transfere je 1,4% i takođe je najniži u regionu.

Podaci/indikator

Kada je usvojen nacionalni plan Akcije za decu, predviđeno je da se ostvarivanje planiranih poboljšanja prati kroz set indikatora postavljenih u DevINFO bazi podataka. Ovaj cilj je delimično ostvaren. Naime, u prethodnom periodu, postavljeni su indikatori za praćenje shodno postavljenim ciljevima i zadacima, ali još uvek ne postoje podaci za sve indikatore. Takođe, podaci su prikupljeni uz veliku pomoć i uz neposredno učešće UNICEF-a. U narednom periodu je planirano da celokupno sakupljanje podataka kojima

⁴ Pododbor za zaštitu dece je organizovan u okviru Odbora za rodnu ravnopravnost Narodne skupštine Republike Srbije u 2005. godini.

se prate promene, bilo statističkih podataka, bilo stavova koji se sakupljaju tehnikom intervjua na terenu bude organizovano od strane statističkog zavoda.

Prikupljanje podataka relevantnih za praćenje stanja prava deteta je izazovan zadatak, ali je nakon postavljanja DevINFO baze podataka ipak poboljšano praćenje indikatora definisanih radi boljeg sagledavanja stanja prava deteta. DevINFO baza podataka raspolaže sa ukupno 312 indikatora, s tim da podaci nisu uvek za tekuću godinu (što se svakako ni ne može očekivati).

Tokom 2006. godine obrađeni su i objavljeni preliminarni rezultati MICS 3 istraživanja⁵ koje daje veoma korisne podatke posebno kada govorimo o borbi protiv siromaštva. Naime, rezultati su tako koncipirani da posebno postoje za opštu populaciju, posebno za 20% najsiromašnijih (od ukupno anketiranih) a posebno za Rome u romskim naseljima, tako da se praćenjem ovih pokazatelja može uvideti na koje aspekte života deteta i u kojoj meri siromaštvo ima direktan uticaj.

Ministarstvo prosvete i sporta je započelo uvođenje informatičkog sistema u obrazovni sistem koji ima za cilj objedinjavanje svih podataka vezanih za obrazovanje a koji bi pomogli i zainteresovanim licima i samom ministarstvu u projektovanju i planiranju daljih aktivnosti.

Bez obzira na vidni napredak, u ovoj oblasti ostaje nekoliko velikih problema. Republički zavod za statistiku vodi podatke od opšteg interesa koji su baza za analizu ostalih pokazatelja, a Zavod ne koristi starosnu granicu od 18 godina tako da se podaci koje vodi ne mogu sagledati u odnosu na celokupnu populaciju dece u Srbiji, šta više ne postoji podatak koliko dece ima (lica mladih od 18 godina); podaci koji se odnose na pojedine oblasti prikupljaju se parcijalno i njihovo ukrštanje je otežano jer ne koriste iste metodološke pristupe.

Uloga i položaj nevladinih organizacija

Tokom 2006. u okviru procesa monitoringa Centar za prava deteta je, između ostalog, ispitivao saradnju nevladinog sektora (onog dela koji se bavi pravima i dobrobiti dece) sa državnim i lokalnim institucijama. Opšti je zaključak da državni organi, a naročito resorna ministarstva, još uvek ne prepoznaju civilni sektor kao punopravnog partnera. Do organizovane saradnje skoro uvek dolazi na inicijativu nevladinog sektora. Državni servisi se nevladinom sektoru, uslovno govoreći, obraćaju samo kada ne mogu da reše neki konkretan problem. Saradnja sa lokalnim vlastima (i servisima) je nešto bolja, ali je nažalost personalizovana, odnosno u velikoj meri zavisi od zaposlenih u organu (službi) lokalne samouprave. Lošoj saradnji doprinosi i to što su uloga i položaj nevladinih organizacija još uvek nedefinisani jer nije usvojen ni dugo godina očekivani propis koji bi uredio ovu oblast. Lošoj saradnji doprinosi još uvek izražena stigmatizacija nevladinih organizacija.

⁵ MICS3 - treći krug istraživanja višestrukih pokazatelja stanja i položaja žena i dece u Srbiji. Istraživanje je sprovedeno krajem 2005. godine. Podaci kojima se trenutno raspolaže su preliminarni, a u prvoj polovini 2007. godine se očekuje i objavljivanje konačnih rezultata.

Dakle, saradnja postoji samo kada je obavezna. Tako je Fond za socijalne inovacije, iz kojeg se finansiraju projekti u sistemu socijalne zaštite u lokalnim zajednicama, kao jedan od obaveznih uslova za finansiranje projekata predvideo da nosilac aktivnosti kao partnera mora imati lokalnu nevladinu organizaciju.

Puna saradnja je ostvarena jedino u fazi pripreme i izrade nacrtu pojedinih zakona i strateških dokumenata kada se profesionalci iz nevladinog sektora uključuju ili kao članovi radnih grupa, ili kao konsultanti.

Sam položaj NVO-a je teži nego u prethodnom periodu jer je od strane donatora obustavljena svaka institucionalna podrška (finansiraju se samo projektne aktivnosti) koju je trebalo, u međuvremenu, da preuzme država. Do toga nije došlo jer se kasni sa usvajanjem zakona o udruženjima, odnosno nevladinim organizacijama.

Diseminacija, trening i podizanje svesti

Glavnu ulogu na planu širenja informacija i podizanja sveti o pravima deteta još uvek imaju nevladine organizacije. U prvoj polovini 2006. godine, UNICEF je putem HAPPY televizije (kanala specijalizovanog za decu) emitovao seriju spotova o pravima deteta. Ali ova akcija nije praćena daljim edukativnim sadržajima. Urednici programa za decu još uvek ne uviđaju da su deca jedna (ako ne i najvažnija) grupa kojoj treba približiti ideju prava deteta.

Ideja da se diseminacija sprovede kroz sistem obrazovanja, kako je bilo zamišljeno početkom ove decenije, nije zaživela, tako da ne postoje sistemske mere za unapređenje diseminacije, već se sve svodi na pojedince koji su shvatili značaj ovog pitanja. Dete se još uvek ne prepoznaje kao samostalni nosilac prava ovlašćen da od drugih (pre svega roditelja i države) zahteva puno uživanje svojih prava. Prava deteta se posmatraju parcijalno, tako da je tokom 2006. glavni fokus bio siromaštvo i dodatni problemi koje ono nosi u smislu (ne)ostvarivanja prava deteta. Prava deteta nisu bila čak ni tema predizborne kampanje za izbore održane početkom 2007. godine.

Međunarodna saradnja

Međunarodne organizacije koje se bave decom (UNICEF, Save the Children, Agencija za rekonstrukciju, Svetska banka) imaju u Srbiji dvostruku ulogu: neke od njih su aktivne u sprovođenju programa i projekata (UNICEF, Save the Children) i pružaju kako finansijsku tako i logističku i kadrovsku podršku lokalnim nevladinim organizacijama i državnim agencijama i servisima, dok su druge pretežno finansijski reformi koje se sprovode u okviru državnih službi (Agencija za rekonstrukciju, Svetska banka). Neophodnost međunarodne saradnje ujedno pospešuje i međusektorsku saradnju i saradnju između civilnog sektora i države jer je takva saradnja sve češće uslov da bi se dobila neophodna sredstva za sprovođenje projekata.

II DEFINICIJA DETETA

Dete - maloletnik

Novi Ustav Republike Srbije⁶ reguliše pitanje maloletstva članom 37. Zapravo Ustav određuje da se punoletstvo - potpuna poslovna sposobnost - stiče sa navršениh 18 godina. Ista granica je sadržana i u članu 11 Porodičnog zakona (u daljem tekstu PZ) pa se detetom može smatrati svako ljudsko biće mlade od tog uzrasta.

Sticanje potpune poslovne sposobnosti

Punoletstvom (navršениh 18 godina) lice stiče potpunu poslovnu sposobnost (čl. 37 Ustava i čl. 11 PZ). Potpuna poslovna sposobnost, pre navršene 18. godine može se steći stupanjem u brak i roditeljstvom. U ovim slučajevima odluku o sticanju potpune poslovne sposobnosti donosi sud kada su za to ispunjeni zakonom propisani uslovi (čl. 11, st. 2 i 3 PZ). Ni u jednom ni u drugom slučaju lice ne može biti mlade od 16 godina.

Poslovna sposobnost deteta

Poslovnu sposobnost deteta u osnovi uređuje Porodični zakon,⁷ ali je precizne granice poslovne sposobnosti deteta teško utvrditi. Porodični zakon na više mesta daje detetu mogućnost da samostalno preduzima pojedine poslove, a i drugi zakoni takode daju detetu takvu mogućnost (npr. Zakonom o nasleđivanju, stiče se pravo na sačinjavanje testamenta sa navršениh 15 godina). Ovako rešeno pitanje poslovne sposobnosti deteta predstavlja problem za roditelje, nastavnike i ostala lica koja su u svakodnevnom kontaktu sa decom a i samoj deci. Navedeni problem moguće je rešiti samo sveobuhvatnim zakonom o deci (detetu).

Najniži uzrast za sticanje pojedinih prava

U periodu od 14 do 18 godine života, dete ima pravo da pojedine pravne poslove preduzima i bez saglasnosti roditelja. Pre tog uzrasta, zakoni uglavnom, uvode određena participativna prava - daju detetu **izričitu** mogućnost⁸ da izrazi svoje mišljenje u stvarima koje ga se tiču.

⁶ Službeni glasnik RS br. 98/06.

⁷ **Dete koje nije navršilo** 14 godina može preduzimati pravne poslove kojima pribavlja isključivo prava, pravne poslove kojima ne stiče ni prava ni obaveze i pravne poslove malog značaja (čl. 64 st. 1)

Dete koje je navršilo 14 godina može preduzimati (a) sve pravne poslove, ali uz prethodnu ili naknadnu saglasnost roditelja ili staratelja, a kada su u pitanju poslovi raspolaganja nepokretnom imovinom deteta - saglasnost organa starateljstva (čl. 64, st. 3). i (b) druge pravne poslove kada je to predviđeno zakonom

⁸ Koja je ujedno obaveza za organ (da omogućiti detetu da ostvari svoje pravo na uvažavanje mišljenja).

Pregled starosne dobi u kojoj deca stiču pojedina prava

Davanje saglasnosti na hraniteljstvo i usvojenje	10
Davanje saglasnosti na promenu imena	10
Lična karta /prava, ali ne i obaveza	10
Davanje saglasnosti na promenu državljanstva	14
Pristup podacima koji se upisuju u matične knjige rođenih i ostalim podacima vezanim za poreklo	15
Pristanak na predloženu medicinsku meru	15
Pravo na biranje prebivališta i aranžmana u vezi vidanja u slučajevima kada se roditelji razilaze	15
Pravo na promenu imena	15
Pravo na rad - radna sposobnost (ali se ugovor zaključuje uz saglasnost roditelja)	15
Pravo da sačini testament	15
Pravo izbora srednje škole	15
Priznanje očinstva	16
Davanje saglasnosti deteta na priznanje očinstva	16
Davanje saglasnosti majke deteta na priznanje očinstva	16
Pravo na abortus	16
Pravo na preduzimanje krivičnog gonjenja po privatnoj tužbi	16

Zabrane koje se odnose na postupanje drugih lica u odnosu da decu

Zabrana emitovanja emisija (poruka) sa nasilnim/pornografskim sadržajima	18
Zabrana prodaje i služenja alkohola i drugih supstanci koje se kontrolišu (duvan i opojne droge)	18

III OSNOVNI PRINCIPI

PRAVO NA ŽIVOT, OPSTANAK I RAZVOJ

Pravo na život kao neprikosnoveno pravo

Ustav RS štiti pravo na život kao neprikosnoveno pravo svakoga. Smrtna kazna je zabranjena, a takođe je zabranjeno i kloniranje ljudskih bića (čl. 24 Ustava) što je novost koju Ustav donosi kada je u pitanju pravo na život.

Pravo na život štiti se krivičnopravnim odredbama, i to najpre, krivičnim delima protiv života i tela (glava XIII Krivičnog zakonika). Pravo na život, opstanak i razvoj deteta štiti se i drugim krivičnim delima iz grupe krivičnih dela protiv braka i porodice i krivičnim delima protiv zdravlja ljudi i krivičnih dela protiv životne sredine.

Tokom 2006. nismo zabeležili nijednu akciju na planu opšte bezbednosti dece. U najavi je Zakon o bezbednosti u javnom saobraćaju, ali se njegovo donošenje već izvesno vreme odlaže.

Zahvaljujući većoj pokrivenosti i boljoj zdravstvenoj zaštiti u poslednjih nekoliko godina, smrtnost odojčadi i sasvim male dece poslednjih godina konstantno opada, ali je još uvek viša nego u razvijenim evropskim zemljama. Međutim, poseban problem, kao i kod drugih pokazatelja prava deteta predstavljaju odstupanja koja postoje kod tzv. marginalizovanih grupa - a u Srbiji su to Romi i siromašni. Tako, stopa smrtnosti odojčadi i dece do 5 godina starosti kod romske populacije u romskim naseljima, prema MICS3 istraživanju, je skoro tri puta veća nego u opštoj populaciji.⁹

NAJBOLJI INTERESI DETETA

Princip najboljih interesa deteta nije ustavno načelo

U protekloj godini u postupku donošenja ustava propuštena je prilika da se najbolji interesi deteta postave kao ustavno načelo u Republici Srbiji. Ustav zapravo, pominje najbolji interes deteta, ali ne kao princip kojim bi trebalo da se rukovode svi i u svakoj situaciji koja se tiče deteta već u članu 65 koji govori o pravu i dužnosti roditelja prema deci, i određuje da sva ili pojedina od ovih prava mogu biti ograničena roditeljima samo odlukom suda „ako je to u najboljem interesu deteta”. Formulacija ove odredbe Ustava bez obzira na to što predstavlja ograničenje koje je u interesu deteta, govori da u našoj zemlji još uvek nije sazrela svest o detetu kao samosvojnom nosiocu prava. Naime, ovaj član govori o pravu roditelja koje se ograničava najboljim interesom deteta, dakle, ceo član je formulisan sa aspekta roditelja, a ne sa aspekta

⁹ U opštoj populaciji je stopa smrtnosti, shodno podacima Zavoda za statistiku 9,1 dok je prema preliminarnim podacima MICS3 istraživanja stopa smrtnosti odojčadi u romskoj populaciji čak 26. Kad dece uzrasta do 5 godina stopa smrtnosti u opštoj populaciji je 10,4, a kod Roma 29.

deteta. U suštini, sud odlučuje o pravu deteta na život sa roditeljem iako nade da život sa roditeljem nije u najboljem interesu deteta on će doneti odluku kojom se roditelju jedno ili sva roditeljska prava ograničavaju.

Normativno uređenje

Zakonski propisi koji se donose u poslednje vreme uključuju postupanje u najboljem interesu deteta u svoje odredbe. U tom smislu najznačajniji je Porodični zakon kao zakon koji uređuje najveći broj pitanja koja se neposredno tiču dece. Propisano je da je svako dužan da se rukovodi najboljim interesom deteta u svim aktivnostima koje tiču deteta (čl. 6, st. 1), međutim sadržina samog pojma nije definisana niti su dati elementi za njeno definisanje, pa ostaje na pravnoj praksi i teoriji da uobličić ovaj pojam.

ZAŠTITA OD DISKRIMINACIJE

Protekla godina bila je veoma značajna kada je u pitanju zaštita od diskriminacije.

- Na međunarodnom planu - usvojena je Konvencija o zaštiti od diskriminacije lica sa hendikepom.
- Na domaćem planu:
 - usvojen je novi Ustav Srbije;
 - usvojen je Zakon o sprečavanju diskriminacije lica sa invaliditetom;
 - u pripremi je Zakon o zaštiti od diskriminacije, koji bi trebalo da obezbedi mehanizme za zaštitu svih lica od bilo kog vida diskriminacije, dakle ne odnosi se na određenu kategoriju često diskriminiranih lica;
 - Preduzimaju se konkretne mere da bi se obezbedila jednakost licima sa invaliditetom. Tako, na primer, na nivou grada Beograda, tokom 2007. sve ustanove kulture u gradu bi trebalo da pristup svojim zgradama i enterijer pozorišta prilagode potrebama lica sa invaliditetom, pa su za tu svrhu predviđena budžetska sredstva.

Princip zaštite od diskriminacije i relevantno zakonodavstvo

Ustav RS zabranjuje diskriminativno ponašanje članom 21. Ovim članom je zabranjena **svaka** diskriminacija **po bilo kom** osnovu. Važno je istaći da za razliku od prethodnih ustavnih tekstova jedan od eksplicitno navedenih diskriminativnih osnova jeste starost (uzrast). Ustav garantuje da su svi pred Ustavom i zakonom jednaki i da svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije. Osim ove opšte odredbe, Ustav sadrži i odredbe koje se odnose na zabranu diskriminacije određenih kategorija lica ili u određenim situacijama. Tako je članom 14 zajemčena zaštita nacionalnih manjina radi ostvarivanja pune ravnopravnosti, a članom 15 se jemči ravnopravnost polova. Članom 64 izjednačena su u svojim pravima deca rođena u braku i deca rođena van braka.

Zapravo, opšta je tendencija da se novim zakonskim propisima veoma detaljno definišu i diskriminativni osnovi i diskriminativno ponašanje, kao i zaštita od diskriminacije vezano za konkretnu oblast koju zakon uređuje.

Zabrana diskriminacije po osnovu pripadnosti nacionalnim manjinama

Ustav posebnu pažnju posvećuje ravnopravnosti (pravima) nacionalnih manjina. U tom smislu značajno je da Ustav predviđa direktnu primenu ustavnih odredbi koje se tiču ljudskih prava i prava manjina. Ustavne odredbe koje se odnose na zaštitu manjina štite pripadnike manjina od diskriminacije i ujedno obavezuju državu da preduzima mere koje će doprineti očuvanju posebnosti manjina, njihovoj boljoj uključenosti u javni život i postizanje pune ravnopravnosti.

Zaštita od diskriminacije lica sa invaliditetom

U 2006. godini usvojen je dugo očekivani Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom¹⁰ koji uređuje kako opšti režim zabrane diskriminacije po osnovu invalidnosti, tako i posebne slučajeve diskriminacije, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji i mere koje se preduzimaju radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom.

Zakon definiše pojam lica sa invaliditetom što je značajno u cilju razrešenja terminoloških nesuglasica koje postoje već duži niz godina.

Ovaj Zakon decu sa invaliditetom posebno štiti kada je u pitanju proces obrazovanja i vaspitanja, a ukoliko je dete diskriminisano od strane vaspitača, nastavnika ili drugog lica zaposlenog u vaspitnoj, odnosno obrazovnoj ustanovi smatra se da postoji posebno težak oblik diskriminacije. (čl. 20 Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom).

Bračna i vanbračna deca

Ustavom RS proklamovana je jednakost dece rođene u braku i dece rođene van braka (čl. 64. Ustava). Načelnu jednakost potvrđuje i Porodični zakon (čl. 6. Zakona). Svi zakoni koji se usvajaju poslednjih godina poštuju i inkorporiraju kroz svoje odredbe jednakost bračne i vanbračne dece. Razlika u uslovima pod kojima bračna i vanbračna deca ostvaruju svoja prava pojavljuje se uglavnom u proceduralnim pitanjima. Tako, kod prijave u matičnu knjigu rođenih je neophodno da oba roditelja potpišu prijavu rođenja (imena) a ne samo jedan roditelj kao kad je dete bračno i roditelji nose isto prezime. Ove razlike proističu zbog nepostojanja pretpostavke očinstva kada je u pitanju vanbračno dete, za razliku od bračnog deteta kod koga postoji pretpostavka očinstva u odnosu na muža majke i ne dovode vanbračnu decu u nepovoljniji položaj.

UVAŽAVANJE MIŠLJENJA DETETA - PRAVO NA PARTICIPACIJU

Ustav Srbije u stavu 1 člana 64 kaže da deca uživaju ljudska prava primereno uzrastu i duševnoj zrelosti. Bez obzira na primedbe koje ćemo izneti na račun ove odredbe Ustava, raduje činjenica da se po prvi put u ustavnom tekstu eksplicitno pominju prava

¹⁰ Službeni glasnik RS br. 33/2006.

deteta. Šta nam govori navedena odredba? Najpre da deca uživaju ljudska prava - ona su nosioci (subjekti) ljudskih prava. To znači da uživaju sva ljudska prava koja su propisana (zaštićena, garantovana) nekim domaćim i (ratifikovanim) međunarodnim propisom. Drugi deo odredbe (primereno uzrastu i duševnoj zrelosti), nažalost ne upućuje na jednoznačno tumačenje. Na ovom mestu se nećemo upuštati u sva moguća tumačenja ovog dela odredbe, već ćemo samo napomenuti da se on može odnositi samo na „način” na koji se uživaju pojedina prava, kao i da uživanje (način ostvarivanja) najvećeg broja prava *de facto* ne zavisi od uzrasta niti duševne zrelosti. Od uzrasta u najvećoj meri zavisi da li dete samostalno može da zahteva ostvarivanje i zaštitu svojih prava. Npr. dete ima puno pravo na zdravstvenu zaštitu, ali ukoliko detetu bude uskraćeno ovo pravo, zaštitu prava u njegovo ime, kada je dete malo moraju da zahtevaju njegov roditelj, odnosno staratelj. Od uzrasta zavisi i samostalnost u odnosu na pojedina ovlašćenja u okviru prava na zdravstvenu zaštitu. Tako, dete staro 15 godina samostalno daje pristanak na predloženu medicinsku intervenciju.

Uvažavanje mišljenja deteta i zakonodavstvo

Porodični zakon daje pravo detetu koje je sposobno da formira svoje mišljenje da slobodno izrazi to mišljenje i pravo da blagovremeno dobije sva obaveštenja koja su mu potrebna za formiranje svog mišljenja. (čl. 65, st. 1 i 2). U oblasti porodičnog života, gde se donosi najveći broj odluka nije dovoljno naglašeno da se sve odluke koje se tiču deteta donose uz uvažavanje njegovog mišljenja i ne postoje mehanizmi kontrole. Suštinski, dete trenutno ima mogućnost da izrazi svoje mišljenje pred državnim organima kada se odlučuje o pitanjima koja ga se tiču, dok je to pravo deteta u porodičnoj sredini zanemareno. Ni u procesu obrazovanja nije postignut zadovoljavajući stepen uključenosti dece u odlučivanje.¹¹

Dete u građanskim sudskim i upravnim postupcima

Položaj deteta u postupcima - opšte napomene

Dete se u postupcima može javiti kao stranka, kao svedok i u postupcima regulisanim Porodičnim zakonom kao lice o čijem se pravu posredno odlučuje iako dete nije stranka u postupku. Kada se dete u postupku javi kao stranka, njegova prava su zaštićena. Međutim druge dve situacije nisu rešene na zadovoljavajući način.

Porodični zakon obavezuje sud i sve ostale državne organe da **u svim postupcima u kojima se odlučuje o pravima deteta** (bilo da je ono stranka ili ne) mišljenju deteta mora da posveti dužnu pažnju, a u skladu sa godinama i zrelošću deteta. Dete starije od 10 godina ima pravo da svoje mišljenje i neposredno izrazi.¹²

Kada dete sa smetnjama u razvoju ostvaruje pravo na neposredno izražavanje mišljenja u građanskim sudskim i upravnim postupcima, mogu biti korišćene samo usluge tumača

¹¹ Više o uvažavanju mišljenja deteta - prava na participaciju u porodičnoj sredini i procesu obrazovanja videti u okviru tih pitanja.

¹² Mišljenje deteta sud utvrđuje u saradnji sa školskim psihologom odnosno organom starateljstva, porodičnim savetovalištem ili drugom ustanovom specijalizovanom za posredovanje u porodičnim odnosima, a u prisustvu lica koje dete samo izabere (čl. 65).

za gluvonemu decu. Usluge tumača koriste se i kada se postupak vodi na jeziku koji nije maternji jezik deteta. Procesni zakoni ne poznaju druge vrste pomoći kao što su učila i druga tehnička sredstva kojima bi bilo omogućeno da ova deca neposredno izraze svoje mišljenje, a ne postoje ni drugi mehanizmi kojima bi se deci ometenoj u razvoju obezbedili potpunu zaštitu od diskriminacije u postupcima.

Dete kao stranka

Kada se dete kao stranka javlja **u postupcima za zaštitu prava deteta i u sporu za vršenje odnosno lišenje roditeljskog prava**, prva dužnost suda je da utvrdi da li je dete sposobno da formira svoje mišljenje.¹³ Ukoliko utvrdi da je dete sposobno da formira svoje mišljenje, sud je dužan da obezbedi da dete dobije sva **neophodna obaveštenja**, a potom da utvrdi i uvaži mišljenje deteta (čl. 266 u vezi sa članom 65 PZ). Kada dete ima privremenog zastupnika onda je i njegova dužnost da detetu pruži potrebne informacije, kako bi izgradilo „informisano” mišljenje. Dete je legitimisano da izjavi žalbu uvek kada je u postupku bilo stranka. Kada dete ima parničnu sposobnost ono može žalbu podneti samostalno, a kada nije to može da učini preko zakonskog zastupnika.

Zastupanje deteta

Ukoliko je dete opštim propisima legitimisano na postupanje, ono ima pravo da bude zastupano od strane svojih roditelja ili staratelja, kao zakonskih zastupnika, a u slučaju kolizije njegovih interesa i interesa njegovih roditelja, dete ima pravo na kolizijskog staratelja, odnosno privremenog zastupnika. Dete koje je navršilo 10. godinu života iako je sposobno za rasuđivanje (čl. 265 PZ). može i samostalno da traži od suda postavljanje kolizijskog zastupnika. U ostalim slučajevima kolizijskog zastupnika može samoinicijativno da postavi sud.

Postupci u kojima se odlučuje o pravu deteta, a ono nema položaj stranke

Poseban problem izazivaju pravila kojima se regulisan položaj deteta u pojedinim sudskim postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima, a u kojima dete nema položaj stranke. Tako, u **parnici za zaštitu od nasilja u porodici i parnici za lišenje roditeljskog prava** dete je stranka samo ako je u parnici tužilac, tj. ako je ono samo, ili u njegovo ime njegov zakonski zastupnik pokrenuo postupak. Dete nema položaj stranke u parnici u svim onim situacijama kad je parnicu pokrenuo neko drugi (drugi, nenasilni, roditelj, organ starateljstva ili javni tužilac), što znači da dete nema pravo ulaganja žalbe na odluku i time gubi svaku mogućnost da štiti svoje pravo na uvažavanje mišljenja u konkretnom postupku.

¹³ Da li je dete sposobno da formira mišljenje, sud ocenjuje imajući u vidu uzrast deteta, njegove razvojne sposobnosti i sl. Radi utvrđivanja ove sposobnosti, sud je dužan da sprovede potrebne izvidaje.

Dete kao svedok

Dete kao svedok se može pojaviti i u postupku u kojem se **ne odlučuje o njegovim pravima**. Položaj deteta je isti kao i odraslog lica koje se pojavi kao svedok. Mada su ove situacije veoma retke, neophodno je što pre predvideti posebna pravila u pogledu tehnika ispitivanja deteta u građanskom sudskom postupku, na sličan način na koji je to učinjeno u krivičnom sudskom postupku novim krivičnopravnim propisima. Narочito je važno da postoje posebna pravila koja bi omogućila da dete bude **pripremljeno** za davanje iskaza pred sudom i saslušano na odgovarajući način.

Kada dete nema pravo da izrazi svoje mišljenje

Dete se, prema odredbama Porodičnog zakona, faktički lišava prava **da izrazi svoje mišljenje uvek** kad sud, odnosno kolizijski ili privremeni zastupnik deteta proceni da je **izražavanje mišljenja deteta u suprotnosti sa njegovim najboljim interesom** (čl. 266 i 267). Sudu se svakako mora dati mogućnost da proceni koji **način** izražavanja mišljenja je u najboljem interesu deteta, ali ništa više od toga. S druge strane, smatramo da kolizijski, odnosno privremeni zastupnik ni u kom slučaju ne bi smeo da ima mogućnost da odlučuje da li je izražavanje mišljenja deteta u suprotnosti sa njegovim najboljim interesom pre svega jer nije predviđeno pravno sredstvo kojim može da se izdejstvuje kontrola ovakve odluke.

IV GRAĐANSKA PRAVA I SLOBODE

PRAVO NA IME I DRŽAVLJANSTVO

Pravo na ime i pravo na državljanstvo kao elementi prava na identitet deteta, uređeni su novim Ustavom na kvalitativno drugačiji način. Naime, članom 64 Ustava koji nosi naslov „Prava deteta”, u stavu 2 uređeno je pravo na identitet deteta (čl. 6 Konvencije o pravima deteta), odnosno, svakom detetu se garantuje **pravo na lično ime, upis u matičnu knjigu rođenih, pravo da sazna svoje poreklo i pravo da očuva svoj identitet**. Pravo na državljanstvo koje je takođe element identiteta deteta garantovano je članom 38 Ustava kojim se detetu rođenom na teritoriji RS daje pravo na državljanstvo RS, ako nisu ispunjeni uslovi da stekne državljanstvo druge zemlje.

Pravo na ime

Svako dete ima pravo da dobije ime odmah nakon rođenja, a roditelji imaju pravo da detetu daju ime. Rok za davanje imena je 2 meseca nakon rođenja deteta, kada pravo na određivanje imena prelazi na nadležnog matičara ukoliko roditelji nisu dali ime detetu (čl. 27 Zakona o matičnim knjigama). *Najbolji interes deteta* u pogledu davanja imena zaštićen je odredbom da se detetu ne može dati pogrdno ime, ime kojim se vređa moral, ili je u suprotnosti sa običajima i shvatanjima sredine (čl. 344 PZ).

Novi Ustav garantuje svim licima pravo na slobodan izbor i korišćenja ličnog imena i imena svoje dece (čl. 37).

Upis u matične knjige rođenih

Upis u matične knjige je pravo svakog deteta - određuje čl. 64 Ustava Srbije. Veoma raduje da je ustavopisac prepoznao značaj ove naizgled samo administrativne radnje. Upis u matične knjige je preduslov za ostvarivanje svih ostalih prava koje dete ima u jednom pravnom sistemu, zbog toga je značaj njegovog garantovanja Ustavom veliki.

Neposredno nakon rođenja u matičnu knjigu rođenih prijavljuje se činjenica rođenja deteta - obaveza prijave rođenja deteta je prvenstveno na zdravstvenoj ustanovi (porodilištu) u kojoj je dete rođeno. Kada je dete rođeno van porodilišta, počev od oca, sva lica koja saznaju za rođenje deteta dužna su da rođenje prijave.

Prema preliminarnim rezultatima MICS3 istraživanja procenat upisane dece je 98,9 u opštoj populaciji, ali značajno odstupanje postoji kod romskih porodica kod kojih je taj procenat 95,4.

Prijava koju podnose medicinske ustanove (porodilišta) ne sadrži podatak o ličnom imenu deteta, tako da roditelji u svakom slučaju moraju podneti prijavu sa propisanim dokumentima kod nadležnog matičara da bi upis bio kompletan. Podaci koji se upisuju

obuhvataju osnovne podatke o detetu i njegovim roditeljima. Nakon upisa izdaje se izvod iz matične knjige rođenih koji ima snagu javne isprave.

Ali, problem kod upisa jesu rokovi koji su neprimereno dugi, tako da je rok za prijavu rođenja 15 dana, a rok za određivanje imena 2 meseca, što je sa stanovišta prava deteta na identitet nedopustivo. U praksi, nakon isteka roka od 2 meseca, matičari kontaktiraju roditelje deteta u pokušaju da dete ipak dobije ime koje roditelji odrede.

Predugački rokovi nisu samo administrativna smetnja već su u prošlosti proizvodili velike probleme. Poznat je problem navodne krađe beba u porodilištima o kojem je bilo više puta reči u prethodnim izveštajima Centra za prava deteta. Tokom 2006. godine međutim nije bilo izmena propisa zbog kojih je i došlo do navedenih problema.

Pravo deteta da zna ko su mu roditelji

Pravo deteta da zna svoje poreklo od 2006. godine je ustavno pravo svakog deteta (čl. 64). Ovo pravo detaljnije je uređeno Porodičnim zakonom (čl. 59, st. 1) i garantovano je svoj deci bez obzira na uzrast. Ograničenja postoje samo u situacijama propisanim upravo Porodičnim zakonom (ni jednim drugim) i odnose se jedino na slučaj kada je dete rođeno uz biomedicinsku asistenciju (veštačkom oplodnjom). U tom slučaju, majkom deteta se smatra žena koja ga je rodila, a identitet žene donora jajne ćelije ostaje nepoznat. Ista pravila važe i za očeve.

U postupku usvojenja, međutim, pravo deteta da zna ko su mu roditelji nije dovoljno zaštićeno. Kada se donese rešenje o usvojenju vrši se novi upis rođenja usvojenog deteta, a na osnovu rešenja koje donosi organ starateljstva. Podaci o roditeljima zamenjuju se podacima o usvojiteljima (čl. 325 PZ), a nakon upisa pravo uvida u matične knjige imaju dete i usvojitelji (čl. 326). Ovako rešeno pitanje upisa usvojenog deteta nije u skladu sa pravom deteta da zna ko su mu roditelji i pravom da održava kontakt sa njima bez obzira što je usvojeno.

Pravo na državljanstvo

Sticanje državljanstva

Načini sticanja i prestanka državljanstva predviđeni su Zakonom o državljanstvu Republike Srbije.¹⁴ Utvrđeni osnovi za sticanje državljanstva usklađeni su sa odredbama Konvencije o pravima deteta.

¹⁴ Shodno odredbama zakona dete stiče državljanstvo Republike Srbije:

- **rođenjem** na njenoj teritoriji - dete kome su oba roditelja nepoznata ili nepoznatog državljanstva ili ako je dete bez državljanstva stiče državljanstvo ukoliko je rođeno **ili nađeno** na teritoriji RS;
- **poreklom** - ako je bar **jedan od roditelja**, u trenutku rođenja deteta, **državljanin Republike Srbije** (čl. 9, st. 1); bez obzira što je rođeno u inostranstvu, pod uslovima propisanim u Zakonu;
- ako **oba detetova roditelja steknu** državljanstvo RS **prijemom**, a ukoliko je samo jedan roditelj prijemom stekao državljanstvo, potreban je zahtev tog roditelja i saglasnost drugog roditelja - koji nije državljanin (čl. 20, st. 1).

Prestanak (promena) državljanstva

Do punoletstva, pravo deteta na državljanstvo vezano je za pravo na državljanstvo njegovih roditelja (usvojitelja), ali je za promenu državljanstva deteta, starijeg od 14 godina neophodna njegova saglasnost (čl. 37, st. 3).

Kada roditelj ili usvojitelj podnesu zahtev za otpust iz državljanstva, ukoliko bi to značilo (zbog propisa strane države) da bi dete ostalo bez državljanstva, detetu neće prestati državljanstvo Republike Srbije.

SLOBODA IZRAŽAVANJA

Ustavne garantije

Ustav RS članom 46 garantuje slobodu mišljenja i izražavanja, koja obuhvata i slobodu da se traže, primaju i šire obaveštenja i ideje bilo govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način. Definisana na ovakav način ova sloboda (pravo) se svojom sadržinom približava sadržini prava kako je definisano Konvencijom o pravima deteta. Naime, prema Konvenciji sloboda izražavanja takođe obuhvata slobodu da se traži, primi i da informacija ili ideja, bez obzira na vrstu, bez obzira na granice i u formi po izboru deteta. Ograničenja slobode izražavanja s druge strane takođe sadrži uobičajena i opšteprihvaćena ograničenja.

Ustav zabranjuje cenzuru (čl. 50, st. 3 Ustava RS), osim po odluci suda ako postoji neki od razloga navedenih u Ustavu. S druge strane, Ustav daje pravo na odgovor, odnosno ispravku ukoliko je pogrešno preneti neka informacija i na taj način povredeno nečije pravo ili interes, a ostvarivanja ovih prava uređuje se zakonom (čl. 50, st. 4), čime štiti građane od proizvoljnog i paušalnog izveštavanja od strane medija.

Ova građanska sloboda uređena je na jedinstven način za svakoga i ne postoje posebne odredbe koje se odnose na slobodu izražavanja dece.

Zloupotreba prava deteta na izražavanje

Tokom 2006. godine zabeleženo je dosta primera, ali nažalost i jedan drastičan slučaj zloupotrebe prava deteta na izražavanje radi ostvarivanja dnevnopolitičkih ciljeva. U emisiji „Ključ”, koja ide u udarnom terminu na javnom servisu Srbije, deca sa Kosova koja su preživela teške lične i porodične traume, u toj emisiji bila su izložena najgrubljoj sekundarnoj traumatizaciji pred kamerama. Deca su dovedena u emisiju a da pritom nije vođeno računa o profesionalnim kompetencijama voditelja, koji očigledno ne vlada osnovnim veštinama i tehnikama intervjuisanja dece. Javnost je burno reagovala na navedenu emisiju, ali je bez obzira na saopštenja udruženja novinara i Centra za prava deteta emisija reprizirana.

PRISTUP ODGOVARAJUĆIM INFORMACIJAMA

Pravo na obaveštenost

Pravo na obaveštenost (čl. 51 Ustava) podrazumeva pravo svakog da istinito i blagovremeno bude obaveštavan o pitanjima od javnog značaja, kao i pravo na pristup informacijama koje su u posedu državnih organa i organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja. Ovo pravo podrazumeva i obavezu sredstava javnog obaveštavanja, odnosno državnih organa (organizacija kojima su poverena javna obaveštenja) da poštuju to pravo građana. Kao i kod većine građanskih prava i sloboda deteta i ovo pravo je regulisano u odnosu na sve građane, a ne samo u odnosu na dete, što je još jedan od pokazatelja da bi prava deteta trebalo urediti posebnim zakonskim aktom.

Zaštita dece od štetnih informacija i materijala

Zakoni koji regulišu javno informisanje, radiodifuziju i oglašavanje sadrže odredbe koje imaju za cilj zaštitu maloletnika od informacija koje bi mogle da naškode moralnom, intelektualnom, emotivnom ili socijalnom razvoju maloletnika. Ovo se najpre odnosi na pornografsku štampu (čl. 42 Zakona o informisanju, čl. 68 Zakona o radiodifuziji), odnosno sadržaje koji ističu ili podržavaju nasilje, odnosno narkomaniju ili drugo kriminalno ponašanje (čl. 68 Zakona o radiodifuziji)

Zakon o oglašavanju propisuje posebna pravila oglašavanja ukoliko je poruka usmerena ka maloletnim licima i izričito zabranjuje poruke koje imaju scene nasilja, pornografski sadržaj, upućuju na konzumiranje alkohola, cigareta ili narkotika. Potom, oglasne poruke namenjene maloletnim licima ne smeju da sadrže neistinite podatke o proizvodu (čl. 74) i ne sme da sadrži vrednosni sud o ceni (npr. reči: „samo”, „sitnica” i sl) a zabranjeno je i preporučivanje lekova i medicinskih sredstava uključujući i vitamine (čl. 78).

Važno je istaći da Zakon o oglašavanju sadrži definiciju poruke namenjene maloletnim licima (čl. 72).

Primetno je da se svake godine nivo zaštite dece od štetnih materijala poboljšava. Međutim, iako ne postoje konkretni pokazatelji, evidentno je da su deca okružena sadržajima koji mogu štetiti njihovom razvoju, a naročito nasilnim sadržajima. To se posebno odnosi na selekciju igranih programa (serija i filmova) sa visokim nivoom nasilja a o čijem se vremenu emitovanja ne vodi računa, ali i na dnevnu štampu koja je veoma dostupna maloletnicima, a koja je prepuna sadržajima koji su na ivici pornografije i veoma nasilni po svom karakteru.

Novi mediji kao što su Internet i mobilna telefonija takode predstavljaju potencijalne izvore štetnih informacija jer je ovaj vid razmene informacija teže urediti i teže kontrolisati. Postojanje svesti o opasnosti koje nose ovi savremeni vidovi komunikacije pokazuje osnivanje odeljenja u tužilaštvu koje treba da se bavi posebno pitanjima

nedozvoljenog ponašanja u oblasti internet oglašavanja i mobilne telefonije. Ističemo, međutim, neophodnost adekvatne obuke za bavljenje ovim specifičnim problemom.

SLOBODA MIŠLJENJA, SAVESTI I VEROISPOVESTI

Novim Ustavom Srbije jemči se sloboda misli, savesti, uverenja i veroispovesti, pravo da se ostane pri svom uverenju ili veroispovesti ili da se oni promene prema sopstvenom izboru (čl. 43). Svako može da izrazi i ispoljava svoje versko uverenje, a isto tako niko nije dužan da se izjašnjava o svojim verskim i drugim uverenjima.

Ustav roditeljima i zakonskim starateljima daje pravo da svojoj deci obezbede versko i moralno obrazovanje u skladu sa svojim uverenjima.

Srbija je sekularna država i sve verske zajednice su načelno ravnopravne (čl. 44 Ustava).

Donošenje Zakona o crkvama i verskim zajednicama je izazvalo puno bure u javnosti u 2006. godini. Ovaj Zakon načelno prati sve principe utvrđene ustavom, zabranjuje diskriminaciju po osnovu verskog ubedenja (čl. 2 Zakona), a ispoljavanje verskih sloboda ograničava i pravima dece. Dakle, ispoljavanje vere nikako se ne sme vršiti na način kojim se krše prava deteta (bilo koje pravo, a ne samo pravo na veroispovest) (čl. 3, st. 2). Ali ova načela dovode se u pitanje odredbama koje se tiču finansiranja crkava (koje može da ide i preko budžetskih sredstava) što dovodi u pitanje sekularnost države. Međutim sa aspekta prava deteta problem bi mogle da izazovu odredbe kojima se jemči pravo na versku nastavu u državnim školama kao i održavanje verskih obreda u državnim institucijama kao što su škole, bolnice, vojni i policijski objekti ukoliko, u praksi, takvu mogućnost ne budu imale sve veroispovesti pod jednakim uslovima.

PRAVO NA PRIVATNOST

Zaštita deteta od proizvoljnog i nezakonitog mešanja u njegovu privatnost, porodicu, dom i prepisku

Zakonskim propisima nije obezbeđena posebna zaštita deteta od mešanja u njegovu privatnost. Porodični zakon ne reguliše pravo deteta na privatnost, što znači da nisu predviđene ni posebne mere zaštite. Ostaje da se njegova zaštita može ostvariti u opštim postupcima.

Krivičnopravna zaštita prava na privatnost je obezbeđena kroz niz krivičnih dela (čl. 139-146 Krivičnog zakonika)¹⁵ a ni jedno krivično delo ne odnosi se posebno na povredu prava na privatnost deteta.

¹⁵ Krivično delo narušavanje nepovredivosti stana, čl. 139 Krivičnog zakonika; protivzakonito pretresanja, čl. 140 KZ; neovlašćeno otkrivanje tajne, čl. 141; povreda tajnosti pisma i drugih pošiljki, čl. 142; neovlašćeno prisluškivanje čl. 143; neovlašćeno fotografisanje, čl. 144; neovlašćeno objavljivanje i prikazivanje tuđeg spisa, pokreta i snimka, čl. 145.

Zaštita deteta od nezakonitog napada na njegovu čast i ugled: krivično zakonodavstvo krivičnim delima protiv časti i ugleda štiti sva lica, pa i decu. Ali, gonjenje za krivična dela klevete, uvrede i iznošenja ličnih i porodičnih prilika preduzima se **po privatnoj tužbi**, na čije samostalno podnošenje dete stiče pravo sa navršenih 16 godina.

Pravo na privatnost u postupku zdravstvene zaštite

Pravo na poverljivost ličnih informacija koje je pacijent saopštio zdravstvenom radniku i one koje se odnose na njegovu stanje zdravlja, kao i pravo na zaštitu privatnosti tokom sprovođenja dijagnostičkih ispitivanja, i lečenja u celini, garantovani su Zakonom o zdravstvenoj zaštiti. Pravo na privatnost podrazumeva da pregledu pacijenta i preduzimanju medicinskih mera nad njim smeju prisustvovati samo zdravstveni radnici, a druga lica mogu prisustvovati samo uz njegovu saglasnost. Zakon dalje propisuje da podaci iz medicinske dokumentacije spadaju u lične podatke o pacijentu i predstavljaju službenu tajnu koju su dužni da čuvaju svi zdravstveni radnici i zdravstveni saradnici kao i druga lica zaposlena u zdravstvenim ustanovama, privatnoj praksi, organizaciji zdravstvenog osiguranja kod koje je pacijent zdravstveno osiguran. Smatramo da bi istim zakonom trebalo precizirati kada dete stiče navedena prava i u odnosu na roditelje, odnosno, kada dete ima pravo da neke od informacija budu poverljive i u odnosu na roditelja.

Pravo deteta na privatnost i mediji

Zakoni koji regulišu oblast medija i javnog informisanja posvećuju više pažnje maloletnicima.

Zaštita od prepoznavanja: maloletnik se ne sme učiniti prepoznatljivim u informaciji koja je podesna da povredi njegovo pravo ili interes (čl. 41 Zakona o javnom informisanju). Međutim, mediji u nedostatku kontrole još uvek ne poštuju odredbe koje se tiču zaštite maloletnih lica od prepoznavanja, pa iako ne navedu ime navedu sve druge podatke po kojima je moguće identifikovati dete.

Saglasnost za objavljivanje informacija iz privatnog života i ličnih zapisa je neophodna kada mediji žele da objave informaciju iz privatnog života. Zakon ne određuje sa koliko godina dete stiče samostalno pravo na davanje saglasnosti za objavljivanje informacija koje se tiču njegovog privatnog života, a smatramo da se radi o propustu jer je u članu 44 Zakona o javnom informisanju predviđeno da deca od navršene 16 godine života samostalno daju pristanak za objavljivanje informacija o umrlom roditelju.

Bez dozvole suda **ne sme se objavljivati tok krivičnog postupka protiv maletnika**, ni odluke donesene u tom postupku, a u slučaju da takva odluka bude pozitivna ne smeju se navesti ime maloletnika i drugi podaci na osnovu kojih bi se moglo zaključiti o kome maloletniku je reč (čl. 55 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela).

PRAVO DETETA NA ZAŠTITU OD MUČENJA I NEZAKONITOG ILI PROIZVOLJNOG LIŠENJA SLOBODE

Zabrana mučenja i svih drugih okrutnih, nečovečnih ili ponižavajućih postupanja

Od 1. januara 2006. godine u Republici Srbiji primenjuje se Krivični zakonik koji je članom 137 jasno propisao krivično delo: „zlostavljanje i mučenje”. Krivični zakonik zabranjuje mučenja i sva druga okrutna, nečovečna ili ponižavajuća postupanja pre svega, krivičnopravnim inkriminacijama sadržanim u Glavi XIV Zakonika.¹⁶

Republika Srbija je potpisnica odgovarajućih konvencija koje regulišu pitanja zabrane torture, pre svega *Konvencije Ujedinjenih nacija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka* koju je naša zemlja ratifikovala 1991. godine. I one i naše trenutno važeće zakonodavstvo odnose se na svu decu u pravnoj nadležnosti.

Sistem krivičnih sankcija za maloletnike

Smrtna kazna i kazna doživotnog zatvora

Ustav RS isključuje smrtnu kaznu kao krivičnu sankciju u našem krivičnopravnom sistemu. Kazna doživotnog zatvora takode nije u sistemu krivičnih sankcija (mada ustavni akti ne sadrže izričitu zabranu predviđanja kazne doživotnog zatvora).

Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica isključuje bilo kakav krivični postupak i primenu krivičnih sankcija i mera prema deci (lica koja nisu navršila 14 godina) i zadržava dosadašnje starosne granice relevantne u krivičnom pravu (14-18 godina) i razliku između mladih (uzrast od navršanih 14 do navršanih 16 godina) i starijih maloletnika (uzrast od navršanih 16 do navršanih 18 godina).

Najteža krivična sankcija koja se može izreći maloletnom licu (i to isključivo starijim maloletnicima) je **kazna maloletničkog zatvora**. **Ova krivična sankcija se izriče samo izuzetno, i u praksi, broj izrečenih kazni maloletničkog zatvora je u stalnom opadanju**. Maloletnički zatvor ne može biti kraći od 6 meseci ni duži od 5 godina.¹⁷

Vaspitne mere

Sve ostale krivične sankcije koje se mogu izreći maloletniku spadaju u grupu **vaspitnih mera**. Problem kod pojedinih vaspitnih mera, a pre svega vaspitnih mera institucionalnog karaktera, predstavlja relativna neodređenost njihovog trajanja, odnosno zakonska određenja minimuma i maksimuma njihovog trajanja.

¹⁶ Predviđena su sledeća krivična dela: protivpravno lišenje slobode (čl. 132), iznudiavanje iskaza (čl. 136), protivzakonito pretresanje (čl. 140), odnosno krivičnog dela iz grupe protiv polne slobode: obljava zloupotrebom položaja (čl. 181).

¹⁷ Izuzetno, kazna maloletničkog zatvora može se izreći u trajanju do 10 godina, i to za krivična dela za koje je propisana kazna zatvora od 20 godina ili teža kazna, ili u slučaju sticaja najmanje dva krivična dela za koja je propisana kazna zatvora teža od 10 godina (čl. 29 Zakona o maloletnicima).

Novim zakonskim rešenjima maksimalno su skraćeni okviri trajanja ovih mera, a nedostaci u praksi i do sada zakonom propisane „kontrolne” sprovedenja vaspitnih mera (koji su nastajali zbog neodređenosti trajanja) trebalo bi da budu otklonjeni punom implementacijom člana 84 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, koji propisuje obavezu sudije za maloletnike koji je izrekao vaspitnu meru i javnog tužioca za maloletnike da prate rezultate izvršenja vaspitne mere, odnosno da u slučaju izrečenih zavodskih vaspitnih mera „najmanje dva puta u toku godine obilaze maloletnika smeštenog u zavodu, odnosno ustanovi za izvršenje zavodskih mera gde u neposrednom kontaktu sa maloletnikom i stručnim licem koja se staraju o izvršenju, kao i uvidom u odgovarajuću dokumentaciju, utvrđuju zakonitost i pravilnost postupanja i cene postignuti uspeh u vaspitanju i pravilnom razvoju ličnosti maloletnika” (čl. 115, st. 1 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica).

Kod **vaspitanja vaninstitucionalnog karaktera** obaveza dostavljanja izveštaja o realizaciji mera leži na centru za socijalni rad (svakih šest meseci, s tim da sudija za maloletnike ove izveštaje može tražiti i u kraćem roku), odnosno stručnom licu koje sudija za maloletnike odredi, ako ga ima u sudu. Obaveza dostavljanja izveštaja centra za socijalni rad novim Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica pojačana je i izvršnom odredbom kojom se uspostavlja opšta obaveza sudije za maloletnike i javnog tužioca za maloletnike da najmanje jedanput godišnje vrše neposredni nadzor i kontrolu izvršenja vaspitnih mera (čl. 100 Zakona).

Lišenje slobode

Samo osobi koja je navršila 14 godina života, na osnovu rešenja sudije za maloletnike, odnosno veća za maloletnike, izuzetno može biti određena mera pritvora. Zakon potencira veću primenu privremenih mera nadzora i smeštaja, koje u suštini predstavljaju alternativu meri pritvora (čl. 66 Zakona o maloletnicima).

Svako lišenje slobode se uračunava u vreme izrečene vaspitne mere upućivanja u vaspitnopravni dom (novina u zakonu) ili kazne maloletničkog zatvora. Zakonom je tačno određeno trajanje pritvora u zavisnosti od faze postupka i starosti maloletnika (čl. 67 Zakona o maloletnicima).

Posebno je važno da novi Zakon isključuje mogućnost zadržavanja maloletnika od strane policije (u smislu čl. 229 ZKP) i da dosadašnju mogućnost (policijski pritvor u trajanju do 48 časova) definiše u smislu lišenja slobode koje može odrediti samo „sudska vlast”, a imajući u vidu relevantna međunarodna dokumenta.

Boravak u pritvoru

Maloletnik se nalazi u pritvoru odvojeno od punoletnih lica. **Izuzetno**, sudija za maloletnike može odrediti da maloletnik bude u pritvoru sa punoletnim licem, koje na

njega ne bi štetno uticalo (čl. 68 Zakona o maloletnicima). Ovakvo zakonsko rešenje predstavlja donekle suprotnost odredbama Pakta o građanskim i političkim pravima koje insistiraju da maloletna lica moraju izdržavati pritvor odvojeno od odraslih.¹⁸

Pravo na žalbu i pritvor

Pravo na žalbu postoji u svim onim situacijama kada je maloletniku rešenjem izrečen pritvor. Maloletnik mora imati branioca prilikom prvog saslušanja, kao i tokom čitavog postupka (čl. 49, st. 1 Zakona o maloletnicima). Branilac maloletnika može biti samo advokat koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava deteta i prestupništva mladih. Do sada je više od 1500 advokata u Republici Srbiji bilo uključeno u edukativni ciklus i steklo „uslovljeni sertifikat” za aktivno uključivanje u postupak odbrane maloletnika.

Zakonodavac propisuje hitnost u odlučivanju o pritvorskim predmetima i rokove u kojima odluka o osporavanju izrečenog pritvora mora biti doneta od strane veća, odnosno višeg suda.

Alternative pritvoru

Sudija za maloletnike može narediti da se maloletnik u toku pripremnog postupka smesti u prihvatilište, vaspitnu ili sličnu ustanovu, da se stavi pod nadzor organa starateljstva ili da se preda drugoj porodici, ukoliko je potrebno da se maloletnik izdvoji iz sredine u kojoj je do tada živio. Ovakva zakonska mogućnost postojala je i prema ranije važećim rešenjima, ali je izuzetno retko korišćena u praksi, što je dovodilo do neopravdano čestog određivanja pritvora prema maloletnicima.¹⁹

Drugi vidovi ograničavanja slobode za decu i moguće polje kršenja prava deteta

Usvajanjem Porodičnog zakona otklonjena je mogućnost, da se i deca ispod 14 godina, bez sudskog postupka, a na osnovu odluke organa starateljstva, smeste u vaspitne ustanove, te da se na istom mestu nađu osobe sa izrečenom krivičnom sankcijom upućivanja u vaspitnu ustanovu i mala deca (čak i ispod 7 godina) za koje je centar za socijalni rad procenio da imaju „delinkventno ponašanje”. Prema važećem rešenju o takvom „smeštaju” sada može da odlučuje samo adekvatna sudska vlast. Ali, treba obratiti pažnju na smeštaj dece uz saglasnost roditelja (po zahtevu roditelja). Zakon o socijalnoj zaštiti predviđa mogućnost da deca budu smeštena u ustanovu na zahtev roditelja, a po odluci organa starateljstva, ali su za to predviđeni posebni uslovi i ograničenja. Više o tome videti u okviru „Odvajanje deteta od roditelja”.

¹⁸ Međutim, ono što smatramo mnogo značajnijim je činjenica da u dosadašnjoj praksi ovaj institut u neposrednoj primeni u Republici Srbiji nije imao nikakav „vaspitni element” prema maloletnicima, a na kome insistira Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.

¹⁹ Na primer, u praksi Okružnog suda u Beogradu, po broju predmeta i po teritoriji našeg najvećeg suda, u poslednjih pet godina ova mogućnost je korišćena u dva do tri slučaja.

V PORODIČNA SREDINA I ALTERNATIVNA BRIGA O DETETU

PRAVO DETETA NA RODITELJSKO STARANJE I ODGOVORNOSTI RODITELJA

Definicija porodice

Domaći propisi ne sadrže definiciju porodice. Nakon analize Porodičnog zakona vidljivo je da porodica onako kako je vidi ovaj zakon ne oslikava najbolje faktičku situaciju koja postoji u našoj zemlji. Realnost je da je porodica u Srbiji često višegeneracijska i da je čine babe i dede, tetke, stričevi, a da im zakon ne priznaje status članova šire porodice, (osim u posebnim, tačno određenim situacijama) čime prenebrežava stvarno stanje u društvu.

Odredbe koje se primenjuju na odnose roditelja i dece primenjuju se i na odnose usvojitelja i usvojenika, jer je zakonom pravni status usvojitelja izjednačen sa statusom roditelja (čl. 7, st. 4 PZ).

Mnogi zakonski propisi često definišu „članove porodice” za potrebe tog zakona, ali se te definicije mogu koristiti samo u primeni tog, konkretnog zakona ali ne i u primeni drugih propisa.

Pravo deteta na život sa roditeljima i pravo da se roditelji staraju o njemu

Svako dete ima pravo da živi sa roditeljima i pravo da se roditelji staraju o njemu **pre svih drugih** (čl. 60, st. 1 PZ). Ovo pravo deteta može biti **ograničeno** jedino sudskom odlukom i to kada je takvo ograničenje **u najboljem interesu deteta** (čl. 60, st. 2). Novim Ustavom je „potvrđeno” rešenje iz Porodičnog zakona kojim je odlučivanje o ograničenju, odnosno oduzimanju roditeljskog prava iz nadležnosti centara za socijalni rad prebačeno u nadležnost sudova i to samo ukoliko je u najboljem interesu deteta. Izuzetak je institut **privremene starteljske zaštite** kojim je organ strateljstva ovlašćen da ukoliko je to neophodno radi bezbednosti deteta izdvoji dete iz porodice privremeno, ali je u obavezi da istovremeno pokrene odgovarajući sudski postupak (svi postupci za zaštitu prava deteta su hitni).

Definisanje roditeljske odgovornosti u zakonu - dužnosti roditelja i roditeljsko pravo

Roditeljska prava i dužnosti sastoje se shodno članu 65 novog Ustava iz obaveze da decu izdržavaju, vaspitavaju i obrazuju. Ustav garantuje i ravnopravnost roditelja u vršenju roditeljskog prava.

Roditeljsko pravo izvedeno je iz dužnosti roditelja i postoji samo u meri koja je potrebno za zaštitu ličnost, prava i interese deteta (čl. 67 PZ). Roditeljsko pravo pripada majci i

ocu zajedno i oni su ravnopravni u vršenju roditeljskog prava (čl. 7, st. 1 i 2). Dužnosti roditelja su ujedno i njihova prava, a i prava deteta.

Prava deteta u porodičnoj sredini

Porodični zakon, načelno usvaja sve osnovne principe Konvencije i oni su ujedno načela na kojima počiva zakon, a kojima se moraju rukovoditi i sva lica koja primenjuju i tumače zakon. Primetno je, međutim da načela nisu konkretizovana prilikom definisanja pojedinih prava i dužnosti roditelja prema deci. Tako, pravo deteta na uvažavanje mišljenja zakonodavac shvata prvenstveno kao pravo koje je vezano za sudske i upravne postupke, a kada je u pitanju odlučivanje u okviru porodice, uvažavanje mišljenja deteta nije dovoljno naglašeno. Isto tako PZ, normama kojima uređuje odnose roditelja i dece ne predviđa eksplicitno obavezu roditelja da se u vršenju roditeljskih dužnosti rukovode najboljim interesom deteta.

Vršenje roditeljskog prava

Roditelji vrše roditeljsko pravo **zajednički i sporazumno** kada vode zajednički život (čl. 75, st. 1. PZ). Počev od 2005. godine postoji mogućnost da roditelji vrše zajednički i sporazumno roditeljsko pravo i kada ne vode zajedničku život, ukoliko se tako sporazumeju. Jedan roditelj samostalno vrši roditeljsko pravo kada roditelji ne žive zajedno i ne postoji sporazum o zajedničkom vršenju roditeljskog prava (drugi roditelj ima pravo da učestvuje u donošenju važnih odluka o životu deteta) i kada je jednom od roditelja ograničeno ili oduzeto roditeljsko pravo.

Nadzor nad vršenjem roditeljskog prava

Nadzor nad vršenjem roditeljskog prava je u nadležnosti organa starateljstva (centra za socijalni rad) i suda. Organ starateljstva vrši **preventivni nadzor**, odnosno u obavezi je da pomogne roditeljima kad god se obrate za pomoć u vezi vršenja svog roditeljskog prava (čl. 79. PZ) i **korektivni nadzor**, odnosno u obavezi je da donosi odluke kojima se roditelji ispravljaju u vršenju roditeljskog prava (čl. 80, st. 1 PZ). Rukovodeći se principom postupnosti organ izriče najpre najblažu meru (upozorenje), pa kada ona ne da željene rezultate izriče se mera koja u većoj meri ograničava autonomiju roditelja u odnosu na postupanje sa detetom kao što su upućivanje u porodično savetovalište ili ustanovu specijalizovanu za posredovanje u porodičnim odnosima, zahtev da se položi račun o raspolaganju imovinom deteta. Organ starateljstva može i da odredi privremenu starateljsku zaštitu deteta, uključujući i neodložno izmeštanje iz porodice i obezbeđenje smeštaja u drugu porodicu ili ustanovu socijalne zaštite. Ova mera traje samo određeno vreme i shodno tome je organ starateljstva dužan da u što kraćem roku pokrene sudski postupak za zaštitu prava deteta, **odnosno za lišenje roditeljskog prava**. Postupak u kojem se donose odluke o merama korektivnog nadzora, organ starateljstva pokrene po službenoj dužnosti, iako PZ ne sardži eksplicitnu pravnu normu kojom bi to bilo regulisano. Na to upućuje član 80 PZ-a u kojem se kaže da organ starateljstva donosi **odluke** kojima ispravlja roditelje u vršenju roditeljskog prava, a proističe i iz nadležnosti organa starateljstva.

U nadležnosti suda je **donošenje odluka o lišenju roditeljskog prava**. Odluku o **potpunom** lišenju roditeljskog prava, sud će doneti kada roditelj **zloupotrebljava pravo ili grubo zanemaruje sadržine roditeljskog prava** (čl. 81, st 1). Roditelj će **delimično** biti lišen svog prava ukoliko **nesavesno vrši prava** i dužnosti iz sadržine roditeljskog prava (čl. 82, st. 1). Sud je ovlašćen da uz odluku o lišenju roditeljskog prava izrekne i neku od zakonom predviđenih **mera zaštite deteta od nasilja u porodici** (čl. 81, st. 5 i čl. 82, st. 5).

Roditeljima se može vratiti roditeljsko pravo kada prestanu razlozi zbog kojih je bio lišen roditeljskog prava (čl. 83).

Odvajanjem deteta od roditelja ne sme se dirati u pravo deteta na očuvanje porodičnih veza. Centar za socijalni rad je dužan da detetu omogući da sa roditeljima održava lične odnose na mestima, u vreme i na način koji su u najboljem interesu deteta.

Programi podrške roditeljima

„Republika Srbija podstiče roditelje da se odluče na rađanje dece i pomaže im u tome.” (čl. 63 Ustava RS). Prvenstveni razlog zbog kojeg je ova norma našla svoje mesto u novom Ustavu Srbiji je problem sa konstantnim padom nataliteta i starenje stanovništva u Srbiji. Ali, ova norma može da se „iskoristi” i da bi se putem zakona obezbedila neophodna podrška roditeljima u odgajanju dece.

Trenutno postojeće programe podrške možemo uslovno podeliti na one na koje imaju pravo svi roditelji kao što su npr. roditeljski dodatak i naknada zarade za porodiljsko odsustvo i odsustvo radi nege deteta ili posebne nege deteta i na one koji su usmereni ka nekoj određenoj grupi korisnika (deca ometena u razvoju, a posredno i njihovi roditelji, socijalno najugroženiji...).

Odsustva za vreme kojih majka ima pravo na naknadu zarade, prema važećim propisima su čak duža i povoljnija negu u mnogim evropskim zemljama. Međutim, *položaj očeva* u pogledu odsustva ne prati savremene trendove prema kojima otac ima pravo na odsustvo zbog rođenja deteta nezavisno od prava koja ima majka. Prema domaćim propisima zaposleni može da koristi: (1) odsustvo zbog porođaja supruge (čl. 77 Zakona o radu); (2) tzv. porodiljsko odsustvo kada je *majka sprečena* da ga koristi i (3) odsustvo radi nege deteta *u alternaciji* sa majkom (ako ga majka ne koristi). Dakle, *otac nema pravo na odsustvo zbog rođenja deteta!*

Država daje **roditeljski dodatak** - novčanu pomoć za rođenje prvog, drugog trećeg i četvrtog deteta. Ova vrsta pomoći je najpre bila zamišljena kao instrument populacione politike, pa je pravo na roditeljski dodatak sticano tek sa rođenjem 2. deteta. Međutim, donošenjem Izmena i dopuna Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom krajem 2005. godine²⁰ roditeljski dodatak se dobija i za prvorodeno dete.

Osim roditeljskog, postoji i **dečji dodatak** ali je ova vrsta podrške namenjena siromašnijim porodicama.

Cenu boravka dece u predškolskim ustanovama država subvencionije, ali je i pored toga u njih uključen relativno mali procenat dece (oko 31%). Mreža predškolskih ustanova nije dobro planirana i razvijena, tako da u većim gradovima, a posebno u većim gradskim naseljima Beograda, postoje liste čekanja i duže od godinu dana. U ruralnim delovima zemlje, naprotiv izražen je problem udaljenosti ustanova. Istraživanje MICS3 je pokazalo²¹ da je udaljenost ustanove drugi po učestalosti razlog zašto deca ne idu u vrtić (to je razlog kod 15% ispitanih). Nedovoljno razvijena svest roditelja o potrebi rane stimilacije i socijalizacije rezultira time da je najčešći razlog zašto dete ne ide u vrtić to što roditelj, odnosno staratelj smatra da za tim nema potrebe (sa čak 44% učešća u odgovorima).

Porodice sa teškim materijalnim stanjem imaju pravo i na regresiranje troškova boravka dece u predškolskim ustanovama, na teret opštine, odnosno grada, dok država snosi celokupan iznos troškova za decu ometenu u razvoju. Ali ni te beneficije ne dovode do povećanje broja dece iz najsiromašnijih porodica koja idu u vrtić (predškolsku ustanovu), tako da svega 9% dece iz najsiromašnijih porodice je uključeno u sistem predškolskog obrazovanja i vaspitanja. Situacija je posebno alarmantna kada govorimo o romskoj populacije jer svega 4% dece ide u vrtiće. To za posledicu ima lošiju pripremu za školu a time i veći procenat osipanja romske dece.²²

Veliki broj mera podrške roditeljima je lokalnog karaktera i svaka jedinica lokalne samouprave sprovodi svoje programe pomoći roditeljima i deci.

IZDRŽAVANJE DETETA

Obaveza roditelja da izdržavaju dete

Pitanja vezana za izdržavanje deteta regulisana su u celini **Porodičnim zakonom**. Izdržavanje deteta prvenstveno je obaveza (a i pravo) **roditelja**. Dok je dete **maloletno** ova obaveza je apsolutna, ograničena jedino stvarnim mogućnostima roditelja da dete izdržava. Čak i roditelj koji je potpuno lišen roditeljskog prava ima obavezu izdržavanja deteta. Novine koje je po pitanju izdržavanja deteta roditelja koji ne živi sa detetom doneo Porodični zakon iz 2005. prema nekim indicijama (sudskoj praksi koja je dostupna javnosti) daju rezultat u smislu povećanja procenta zarade koji roditelj izdvaja od svojih mesečnih primanja, međutim, nije prošlo dovoljno vremena da bismo sa sigurnošću mogli da ocenimo rezultate uvođenja novina u ovoj oblasti.

²⁰ Službeni glasnik RS: br. 115 /2005. Zakon predviđa sledeća prava:

- 1) naknada zarade za vreme porodijskog odsustva, odsustva sa rada radi nege deteta i odsustva sa rada radi posebne nege deteta;
- 2) roditeljski dodatak;
- 3) dečiji dodatak;
- 4) naknada troškova boravka u predškolskoj ustanovi za decu bez roditeljskog staranja;
- 5) naknada troškova boravka u predškolskoj ustanovi za decu ometenu u razvoju;
- 6) regresiranje troškova boravka u predškolskoj ustanovi dece iz materijalno ugroženih porodica.

²¹ Podaci su za populaciju dece od 3 do 7 godina.

²² Vidi: Pravo na obrazovanje.

Veliki problem kod pitanja izdržavanja je i činjenica da u Srbiji još uvek veliki broj ljudi ostvaruje deo zarade „na crno” ili kroz dodatne poslove, ili su prijavljeni na manje iznose zarada od faktičkih, tako da sud prilikom donošenja odluke (koja mora biti potkrepljena odgovarajućim dokazima) zapravo raspolaze netačnim podacima koji su uvek na štetu deteta. Najveća disproporcija je kod lica koja samostalno obavljaju delatnost (npr. zanatlije). Većina njih plaća doprinose na najmanju moguću osnovicu iako im je realna zarada i po 10 i više puta veća od te osnovice. Treba pomenuti i član 162 PZ-a koji određuje da visina izdržavanja treba da omogući najmanje takav nivo životnog standarda za dete kakav uživa roditelj, dužnik izdržavanja. Ova odredba bi trebalo da služi kao veoma važan korektiv prilikom određivanja visine izdržavanja, ali se i ovde otvara pitanje izvođenja dokaza u postupku za izdržavanje, ali najpre se postavlja pitanje spremnosti domaćih sudova da se upuste u dokazivanje tako kompleksnog pitanja i drugim dokaznim sredstvima a ne samo administrativnim potvrđama.

Problemi u sprovođenju odluka o izdržavanju

Ono na šta bismo ukazali je nedovoljno obezbeđenje i neadekvatni mehanizmi izvršenja detetovih potraživanja po osnovu izdržavanja. Postojeći mehanizmi nisu dovoljni da obezbede redovno izdržavanje. Smatramo da je potrebno predvideti posebne mehanizme za izvršenje ovog potraživanja deteta van postojećih mehanizama koji postoje u izvršnom postupku.

Smatramo takođe da bi trebalo razmišljati i o formiranju posebnog fonda iz kojeg bi se isplaćivalo izdržavanje za decu koja imaju pravo na izdržavanje u koji bi svi dužnici izdržavanja po privremenim merama, prvostepenim presudama i pravnosnažnim presudama uplaćivali svoj doprinos za izdržavanje deteta. Na taj način deci bi bilo obezbeđeno pravovremeno izdržavanje, bez dodatnih troškova.

ODVAJANJE DETETA OD RODITELJA

Razvod i prestanak vanbračne zajednice

Kada brak ili vanbračna zajednica prestanu da postoje, roditelji mogu da se sporazumeju o načinu na koji će dete biti zbrinuto. U slučaju prestanka braka roditelji mogu zaključiti sporazum o **zajedničkom vršenju roditeljskog prava**. Sud ceni takav sporazum iako oceni da je u najboljem interesu deteta, roditelji će zajednički vršiti roditeljsko pravo bez obzira što ne žive zajedno (čl. 75, st. 2).²³ Sporazum mora sadržati i dogovor o prebivalištu deteta (čl. 76, st. 2) i o načinu vršenja prava. Roditelji se mogu sporazumeti i da jedan vrši roditeljsko pravo, a sud ima ista ovlašćenja kao i u slučaju sporazuma o zajedničkom vršenju roditeljskog prava. Kada nema sporazuma, odluku o svim pitanjima donosi sud, a na osnovu mišljenja organa starateljstva. Vanbračni roditelji, u slučaju da ne postignu sporazum, mogu takođe zahtevati da odluku donese sud. Dete

²³ Sud može da izmeni sporazum koji su roditelji postigli ukoliko nađe da nije u skladu sa ovim principom.

starije od 15 godina, ako je sposobno za rasuđivanje, može da odluči sa kojim roditeljem hoće da živi i o modalitetima održavanja ličnih odnosa sa drugim roditeljem.

Drugi slučajevi odvajanja deteta od roditelja

Odvajanje deteta od roditelja na zahtev (uz saglasnost) roditelja

Zakon o socijalnoj zaštiti predviđa i mogućnost da dete čiji je razvoj poremećen porodičnim prilikama; dete sa poremećajem u društvu; dete mentalno ometeno u razvoju koje nema uslova da ostane u svojoj porodici bude smešteno u ustanovu socijalne zaštite na zahtev roditelja. Porodični zakon ne pominje situacije smeštaja dece u ustanove socijalne zaštite niti odvajanje deteta od roditelja voljom roditelja osim kada ga oni poveravaju drugom licu podobnom da bude staratelj. U ovoj situaciji centri za socijalni rad su shodno *Merama za otklanjanje nepravilnosti u vršenju poslova smeštaja dece i omladine u ustanove socijalne zaštite* naročito upozoreni da prilikom odlučivanja vode računa o pravima deteta i njegovim najboljim interesima.

Odvajanje deteta od roditelja bez saglasnosti roditelja

U slučajevima kada odvajanje nije dobrovoljno, kako smo već ukazali, dete se može od roditelja odvojiti **samo sudskom odlukom**. Ovakva odluka uvek se donosi ako je to u najboljem interesu deteta i moguća je u svim situacijama kada se roditelj lišava (delimično ili potpuno) roditeljskog prava ili poslovne sposobnosti, kao mera protiv nasilja u porodici ili kao posledica izricanja krivičnihopravnih odnosno (prekršajnih) mera protiv maloletnika.

Održavanje ličnih odnosa deteta i roditelja sa kojim dete ne živi

Dete i roditelj sa kojim dete ne živi imaju pravo na održavanje ličnih odnosa, a roditelj ima pravo da o pitanjima koja bitno utiču na život deteta, kao što su obrazovanje, preduzimanje većih medicinskih zahvata, promena prebivališta i raspolaganje imovinom deteta i slično učestvuje u donošenju odluka zajedno sa roditeljem koji vrši roditeljsko pravo (čl. 78 PZ). U postupku razvoda, organ starateljstva predlaže način na koji će dete održavati lične odnose sa roditeljem sa kojim ne živi, ali konačnu odluku o tome donosi sud. U sudskoj praksi su retki slučajevi kada sud donese odluku koja nije u potpunosti u skladu sa predlogom organa starateljstva. Dete starije od 15 godina može samo da odluči o načinu održavanja ličnih odnosa sa roditeljem sa kojim ne živi.

DETE BEZ RODITELJSKOG STARANJA

Normativni osnov zaštite dece bez roditeljskog staranja

Država pruža posebnu zaštitu deci o kojoj se roditelji ne staraju (čl. 66 Ustava) i obavezna je da se stara da deci koja ostanu bez roditeljskog staranja obezbedi zaštitu u porodičnoj sredini kad god je to moguće (čl. 6 Porodičnog zakona). Osim ova dva

izvora, važan je Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građanima koji reguliše pitanje smeštaja u ustanove socijalne zaštite.

Obaveza države prema deci bez roditeljskog staranja

Država je obavezna da, preko organa starateljstva, obezbedi deci koja su ostala bez roditeljskog staranja odgovarajuću brigu i zaštitu.²⁴ Briga i zaštita se kad god je to moguće obezbeđuje u porodičnoj sredini (čl. 6, st. 6 PZ), a najpre u srodničkoj porodici (čl. 125, st. 4. PZ).

Starateljstvo: Dete koje je bez roditeljskog staranja, stavlja se pod starateljstvo. Briga oko stavljanja deteta pod starateljstvo je u nadležnosti organa starateljstva koji je dužan da donese odluku o stavljanju pod starateljstvo (čl. 125, st. 1). *Starateljstvo je institut kojim se obezbeđuje da dete ima poslovno sposobno lice koje će se starati o njegovim pravima (obavezama). Ono nije mera smeštaja, a traje sve dok dete ne postane poslovno sposobno, ne bude usvojeno ili dok ne bude opet pod roditeljskim staranjem.*

Hraniteljstvo: je jedna od mera smeštaja deteta u porodičnu sredinu, koja nije njegova biološka, odnosno usvojiteljska. Može se zasnovati za decu bez roditeljskog staranja i decu koja jesu pod roditeljskim staranjem, ali imaju smetnje u psihofizičkom razvoju ili poremećaje u ponašanju (čl. 113, st. 1 i 2 PZ) Hraniteljstvo može biti i povremeno (čl. 110, st. 2) Da bi se dete smestilo u hraniteljsku porodicu potrebna je saglasnost roditelja ili staratelja. Braća i sestre, po pravilu imaju istog hranitelja (čl. 113, st. 4).

Hranitelji su obavezni da prođu program pripreme za hraniteljstvo (čl. 118, st. 1). Zbog nezadovoljavajuće strukture teritorijalne raspoređenosti hraniteljskih porodica u okviru reforme socijalnog sistema insistira se na popravljajući ove strukture u smislu povećanja broja gradskih porodica i porodica sa boljim obrazovnim profilom i starosnom strukturom.

ZAŠTITA DECE OD ZANEMARIVANJA I ZLOSTAVLJANJA

Efikasna zaštita od zlostavljanja i zanemarivanja

Opšti protokol o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja koji je usvojila Vlada Srbije tokom 2005. godine predviđa intersektorski pristup ovom problemu, u kojem bi ulogu glavnog koordinatora imali centri za socijalni rad. Tokom 2006. godine, UNICEF i Centar za prava deteta sačinili su priručnik za primenu Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Na taj način je učinjen korak više u pravcu dobre primene procedura koje su predviđene Opštim protokolom.

²⁴ Oblici zaštite, uslovi za zasnivanje pojedinih oblika zaštite, pravna dejstva, postupak zasnivanja i prestanak regulisani su Porodičnim zakonom.

Druga velika akcija tokom 2006. godine bila je akcija NGO Sigurna ženska kuća i Televizije B92 koja ima za cilj proširenje kapaciteta za smeštaj žena i dece žrtava nasilja.

Zakonski okvir

U zakonodavstvu Srbije predviđena je krivičnopravna i porodičnopravna zaštita od zanemarivanja i zlostavljanja.

Krivično zakonodavstvo pruža zaštitu od zanemarivanja i zlostavljanja putem krivičnog sankcionisanja lica koje zanemaruje i zlostavlja dete, kada njegovi postupci sadrže elemente krivičnog dela. **Ona se ne odnose samo na roditelje već i na druga lica.**

Porodično pravna zaštita ima za cilj pre svega da zaštiti dete od daljeg zlostavljanja ili zanemarivanja, dakle da prekine situaciju u kojoj je ugrožen detetov psihički i fizički integritet, a mere koje su predviđene, **odnose se prvenstveno na roditelje, odnosno članove porodice.**

Obaveza prijavljivanja zlostavljanja i zanemarivanja deteta

Sve zdravstvene i obrazovne ustanove, ustanove socijalne zaštite, pravosudni organi, udruženja građana i građani obavezni su da obaveste javnog tužioca ili organ starateljstva o potrebama i razlozima za zaštitu deteta (čl. 263).

Osnovne karakteristike mera zaštite predviđenih zakonom

Glavnu ulogu u procesu zaštite deteta od zlostavljanja i zanemarivanja ima centar za socijalni rad, kao organ koji treba da koordinira svim fazama postupka zaštite i kasnije opravka deteta. U tom cilju on može preduzeti sledeće mere:

- 1) upozoravanje roditelja na nedostatke u vršenju roditeljskog prava;
- 2) upućivanje roditelja na razgovor u porodično savetovalište ili drugu ustanovu specijalizovanu za posredovanje u porodičnim odnosima;
- 3) **privremena** starateljska zaštita deteta, uključujući i neodložno izmeštanje iz porodice i obezbeđenje smeštaja u drugu porodicu ili ustanovu socijalne zaštite;
- 4) pokretanje sudskih postupaka radi zaštite prava i donošenje konačnih odluka o starateljstvu nad detetom.

Zabrana nasilja u porodici

Porodični zakon zabranjuje nasilje u porodici (čl. 197). Mere koje se izriču su usmerene prema roditelju koji zlostavlja i zanemaruje dete. Tendencija je da dete, kada god je to moguće, ostane u svom domu da bi se izbegao njegov smeštaj u institucije i da bi drugi roditelj mogao da nastavi da se stara o njemu.

Mere se izriču sudskom odlukom, u posebnom postupku koji je hitan, ali nažalost još uvek nije dobro rešena situacija kada je neophodna istovremena reakcija sistema na

nasilje jer je tada još uvek jedino moguće izdvojiti dete iz njegove prirodne sredine ako je to neophodno zbog zaštite njihovog života i fizičkog integriteta.

Problemi u prikupljanju i analizi podataka o zanemarenoj i zlostavljanoj deci

Jedna od osnovnih prepreka koja se javlja prilikom analize problema zlostavljanja i zanemarivanja dece je nepostojanje objedinjene baze podataka koja bi se vodila po jedinstvenim kriterijumima (indikatorima). Novina u ovoj oblasti je da MUP, od usvajanja Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica vodi polnu i starosnu statistiku o maloletnim žrtvama 27 krivičnih dela.²⁵ Prema ovim podacima u periodu januar-septembar 2006. godine, učinjeno je ukupno 2151 težih krivičnih dela na štetu maloletnika, od čega je 1504 bilo dece (lica mlada od 14 godina). Deca su najčešće žrtve krivičnog dela teške telesne porede (čl. 121 krivičnog zakonika) (161 maloletnik i 34 dece). Kada su u pitanju „nova” krivična dela, prvi put propisana novim Krivičnim zakonikom zabeleženo je 64 krivična dela nasilja u porodici (čl. 194) učinjena prema maloletniku, odnosno 84 prema deci, dok je kod krivičnog dela obljube sa detetom ukupno prijavljeno 36 slučajeva.

Nasilje u porodici, zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica i nedozvoljene polne radnje su 3 dela u kojima je veći broj dece-žrtava mlađe od 14 godina nego dece starije od 14 godina. Kod ostalih teških krivičnih dela češće su žrtve deca starija od 14 godina.

Nažalost, ako posmatramo ukupnu statistiku za poslednjih 5 godina, primećen je porast broja krivičnih dela u kojima su deca žrtve.

VI OSNOVNA ZDRAVSTVENA I SOCIJALNA ZAŠTITA

ZDRAVLJE I ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

Pravo na zaštitu zdravlja

Ustav Republike Srbije pravo na zdravstvenu zaštitu reguliše članom 68. Ovo pravo ima svako i to kako fizičkog, tako i svog psihičkog zdravlja.

Zakoni kojima je uređena ova oblast su Zakon o zdravstvenoj zaštiti i Zakon o zdravstvenom osiguranju. Prvi uređuje sistem zdravstvene zaštite, položaj i prava pacijenata, dok se drugim uređuju prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja, dobrovoljno zdravstveno osiguranje i sva pitanja vezana za sistem zdravstvenog osiguranja uopšte.

Nacionalnim investicionim planom predviđeno je 300 miliona evra za oblast zdravstva za period 2006-2007. godina. A udeo budžeta za zdravstvo u odnosu na celokupan budžet se kreće oko 8%.

²⁵ U pitanju je statistika podnetih krivičnih prijava UKP MUP RS.

Poseban status dece u pogledu ostvarivanja zdravstvene zaštite

Pravo na zdravstvenu zaštitu Zakon o zdravstvenoj zaštiti garantuje svim državljanima i licima koja imaju prebivalište ili boravište na teritoriji Srbije (čl. 3). Zakon daje poseban tretman licima romske nacionalnosti koja zbog tradicionalnog načina života nemaju stalno prebivalište, odnosno boravište u Republici (čl. 11, st. 2). Ova lica imaju pravo na zdravstveno osiguranje iz budžeta kada nisu osiguranici po nekom od osnova koje Zakon o zdravstvenom osiguranju predviđa.

Novi ustav međutim, proširuje kategorije lica koje imaju pravo na zdravstvenu zaštitu iz budžeta (javnih prihoda) na samohrane roditelje sa decom do 7 godina tako da bi tokom tekuće dogine trebalo da dođe do usaglašavanja zakonskih rešenja sa novim ustavnim rešenjima. S druge strane, majke imaju ovo pravo samo tokom porodijskog, a ne i tokom bolovanja radi nege detata (12 meseci nakon porođaja) kako je to do sada bilo uređeno.

Svaki pacijent ima pravo da zdravstvenu zaštitu ostvaruje uz poštovanje najvišeg mogućeg standarda ljudskih prava i vrednosti, odnosno ima pravo na fizički i psihički integritet i na bezbednosti njegove ličnosti, kao i na uvažavanje njegovih moralnih, kulturnih, religijskih i filozofskih ubeđenja. Zdravstvene ustanove su u obavezi da organizuju rad zaštitnika pacijentovih prava. To je lice koje prima prigovore pacijenata kada oni smatraju da im je uskraćeno pravo na zdravstvenu zaštitu ili nisu zadovoljni pruženom zdravstvenom zaštitom.

Zakon izričito navodi da **dete do navršene 18 godine života ima pravo na najviši mogući standarad zdravlja i zdravstvene zaštite (čl. 25 ZZZ)**. Zdravstvena zaštita dece obuhvata osim lečenja i zdravstveno vaspitanje, sistematske preglede, preventivne stomatološke i profilaktičke mere (čl. 38, st. 3) vakcinaciju, imunoprofilaksu i hemoprofilaksu koja je obavezna prema republičkom programu imunizacije stanovništva protiv određenih zaraznih bolesti (st. 4); programe rehabilitacije i lekove koji se shodno propisima izdaju na lekarski recept.

Troškovi lečenja

Troškovi lečenja, kada su deca do uzrasta od 15 godina u pitanju pokrivaju se u punom iznosu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja za one usluge koje su tim osiguranjem obuhvaćene (čl. 45, st. 1 Zakona o zdravstvenom osiguranju). Ali za decu u uzrastu od 15 do 18 godina, uslov je da budu redovni učenici. Kada nisu redovni učenici, u zavisnosti od osnova njihovog osiguranja zavisi i da li i u kom procentu učestvuju u naknadi lečenja (participacija).

Deca do navršenih 15 godina života, školska deca i studenti do kraja propisanog školovanja, a najkasnije do 26 godine života, žene u vezi sa planiranjem porodice, u toku trudnoće, porođaja i materinstva do 12 meseci nakon porođaja uvek imaju obezbeđeno obavezno zdravstveno osiguranje. Kada nisu osigurana na neki od načina koje zakon

predvida, sredstva za njihovo zdravstveno osiguranje obezbeđuju se u budžetu Republike Srbije (čl. 12. st. 2). U praksi, to znači da su deca do 15 godine uvek zdravstveno osigurana. Položaj dece od 15 do 18 je nešto drukčiji - da bi im iz budžeta bila obezbeđena sredstva za obavezno zdravstveno osiguranje, kada nisu osigurana po nekom od osnova koje zakon predvida, uslov je da redovno idu u školu (da su redovni učenici).

Međutim, situacija u praksi ne prati mogućnosti koje zakon nudi. Veliki broj dece nema zdravstvenu knjižicu a bez nje nije moguće dobiti zdravstvene usluge. Procedure overe nisu jednostavne osim u slučaju kad su roditelji zaposleni kod poslodavca koji uredno vodi računa o osiguranju svojih zaposlenih. Još veći problem predstavlja neinformisanost i nedovoljno pridavanje značaja zdravlju deteta, takođe zbog neinformisanosti. Ovakvu situaciju ilustrovaćemo podacima vezanim za vakcinaciju dece. Prema podacima UNDP-a,²⁶ čak 60% dece IRL mlade od 14 godina, a isti procenat i dece IRL nije vakcinisano zato što nije imalo zdravstvenu knjižicu.

Saglasnost za preduzimanje medicinskih intervencija

Saglasnost za preduzimanje medicinskih intervencija nad maloletnim pacijentom daje njegov zakonski zastupnik (čl. 35, st. 1). Zakon obavezuje zdravstvenog radnika da, kada smatra da zakonski zastupnik ne postupa u skladu sa najboljim interesom deteta, odmah o tome obavesti organ starateljstva (čl. 35, st. 2). Dete koje je navršilo 15 godina života i koje je sposobno za rasuđivanje može samo dati pristanak na predloženu medicinsku meru (čl. 35, st. 3). Izuzetak je saglasnost za prekid trudnoće koju samostalno može dati lice koje je navršilo 16 godina (čl. 2 Zakona o prekidu trudnoće u zdravstvenim ustanovama).

Izvođenje medicinskih oglada

Zakon načelno zabranjuje izvođenje medicinskih oglada nad maloletnim licima. Jedini izuzetak je ako sam ogleđ može značiti neposrednu korist za detetovo zdravlje. Neophodna je i pisana saglasnost zakonskog zastupnika (čl. 38, st. 4).

Planiranje porodice, trudnoća i postnatalni period (12 meseci nakon porođaja)

Obaveznim zdravstvenim osiguranjem žena obuhvaćeno je planiranje porodice, odnosno dijagnostifikovanje i lečenje steriliteta, a naknade za zdravstvene usluge koje se pružaju u postupku lečenja su pokrivene u celokupnom iznosu. Isti je slučaj i sa pregledima i lečenjem od strane ginekologa i babice koji se odnose na trudnoću, porođaj u medicinskoj ustanovi i postporođajni period. U Srbiji ukupno 49 porodilišta ima sertifikat „Bolnica prijatelj beba”.²⁷

²⁶ Istraživanje o socijalnoj ugroženosti Roma, izbeglica i internoraseljenih lica i domicilnog neromskog stanovništva koje živi u blizini Roma. Istraživanje je sprovedeno krajem 2004. godine, ali su rezultati objavljeni 2006. godine. Istraživanje je sprovela kompanija Medium Gallup.

²⁷ Reč je o ispunjenosti uslova (standarda) za porodilišta koja predviđaju Svetska zdravstvena organizacija i UNICEF.

Pokazatelji zdravlja dece u Srbiji

Zahvaljujući obezbeđivanju nege majkama tokom trudnoće i neposredno nakon porođaja, stopa smrtnosti odojčadi u Srbiji poslednjih godina opada. Poslednji raspoloživi podatak je iz 2005. godine, kada je stopa smrtnosti odojčadi iznosila 8.²⁸ Stopa vakcinacije je prilično visoka i kreće se od 100% kod vakcine protiv tuberkuloze, do 82.9 kada je u pitanju MMR vakcina, ali je opšti obuhvat svim vakcinama oko 69 %.²⁹

Ono što zabrinjava jeste da zdravstveno stanje marginalizovanih grupa dece kao što su siromašni i Roma nije ni približno na nivou stanja u opštoj populaciji. Tako stopa smrtnosti odojčadi kod Roma ide i do 25.³⁰ Pothranjenost dece i zaostajanje u razvoju je isto tako mnogo učestalije kod Roma i najsiromašnijih nego u opštoj populaciji. Značajno je i odstupanje kod imunizacije dece, s tim što kod ovog pokazatelja odstupanje postoji kod romske dece kod koje stopa imunizacije pada i 35%, dok se kod najsiromašnijih ne pojavljuje odstupanje u odnosu na opštu populaciju.

SOCIJALNA ZAŠTITA I USLUGE

Normativno uređenje

Ustav Republike Srbije govori o socijalnoj zaštiti kao društvenoj pomoći građanima i porodicama radi savladavanja životnih teškoća i stvaranja uslova radi zadovoljenja osnovnih životnih potreba (čl. 69).

Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana je sistemski zakon za ovu oblast. On definiše socijalnu zaštitu kao delatnost koja ima za cilj da građanima i njihovim porodicama kada dođu u stanje socijalne potrebe pruži odgovarajuću pomoć. **Stanje socijalne potrebe** je stanje u kojem građanin ili porodica ne mogu bez pomoći društva da zadovolje osnovne životne potrebe i da samostalno savladaju teškoće u kojima su se zatekli.

Nadležnost za obezbeđivanje socijalne sigurnosti podeljena je između Republike i opštine, odnosno grada (čl. 9)

Jedna grupa mera, koje su u nadležnosti Republike imaju za cilj poboljšanje materijalnog stanja porodice i sastoji se u novčanim davanjima:

Materijalno obezbeđenje - prema podacima Republičkog zavoda za statistiku iz prve polovine 2006. godine, oko 51.200 porodica je korisnik ovog vida novčane pomoći. Ali je pokrivenost ovom vrstom pomoći mala - svega 3% najsiromašnijih prima ovu vrstu pomoći. Iako je predviđen Zakonom o finansijskoj podršci porodicama sa decom,

²⁸ Podaci Republičkog zavoda za statistiku. Stopa smrtnosti odojčadi je broj dece umrle do navršene prve godine života na 1000 rodene dece.

²⁹ Preliminarni rezultati MICS 3 istraživanja.

³⁰ Preliminarni rezultati MICS 3 istraživanja.

dečji dodatak spada takode u vrstu socijalnih davanja. Dečji dodatak se daje za 1, 2, 3 i 4 dete i iznosi oko 1.400 dinara. U 2005. godini broj korisnika bio je 485.000.³¹

Dodatak za pomoć i negu drugog lica - ovu vrstu pomoći u iznosu od oko 5.000,00 dinara koristi oko 25.250 građana.

Dalje, postoje mere koje imaju za cilj brigu o korisnicima, u smislu njihovog osposobljavanja za samostalan život ili obezbeđivanja staranja o njima. Tako, *pomoć za osposobljavanje za rad* mogu da ostvare deca i omladina ometena u razvoju i odrasla invalidna lica koja se mogu osposobiti za određen rad. Pravo na pomoć za osposobljavanje za rad ima i dete bez roditeljskog staranja i dete sa poremećajima u ponašanju smešteno u ustanovi socijalne zaštite ili drugu porodicu, a koje nije na redovnom školovanju.

Država je dužna i da vodi računa o deci čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama i deci bez roditeljskog staranja. Njihovo zbrinjavanje se u okviru sistema socijalne zaštite postiže smeštajem u drugu porodicu, odnosno u ustanovu socijalne zaštite. Važno je reći da Zakon o socijalnoj zaštiti izričito navodi da je prioritet dete smestiti u porodičnu sredinu i da se uvek primenjuju mere koje su najcelishodnije i najmanje restriktivne. U tom smislu, smeštaj deteta u ustanovu socijalne zaštite je krajnja mera zbrinjavanja. U 2006. godini nadležno ministarstvo je donelo *Mere za otklanjanje nepravilnosti u vršenju poslova smeštaja dece i omladine u ustanove socijalne zaštite*. Značaj ovih mera je upravo u sprečavanju da deca budu smeštena u ustanovu kad postoji mogućnost druge vrste smeštaja; da uvek postoji pravni osnov za smeštaj deteta u ustanovu i ne manje važno je da se insistira da kada dete ima roditelje, njegov smeštaj u ustanovu ne sme da znači prekid odnosa sa roditeljima, naprotiv dužnost je ustanove da se stara da ovo pravo deteta bude poštovano.

Osim mera koje su predviđene na nivou republike, svaka opština i grad ima obavezu da obezbedi i dodatne mere: dnevni boravak, privremeni smeštaj u prihvatilište i prihvatnu stanicu, opreme korisnika koji treba da bude smešten u ustanovu socijalne zaštite ili drugu porodicu i jednokratne novčane pomoći. Jedinice lokalne samouprave mogu da obezbede svojim građanima i druge vrste socijalne pomoći.

Obezbeđivanje sredstava za socijalnu zaštitu

Već duži niz godina sredstva koja se u budžetu opredeljuju za socijalna davanja ostaju ista. Novost koju je 2006. godina donela na planu finansiranja socijalnih davanja je fond za osobe sa invaliditetom u koji se između ostalog izdvajaju sredstva od igara na sreću. Socijalna davanja (socijalna potrošnja) u Srbiji je znatno niža nego u drugim državama u regionu. U 2005. godini na novčana davanja, usluge socijalne pomoći i dečju zaštitu izdvojeno je 1,4% BDP-a.

³¹ Podaci Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku.

Dostupnost socijalne zaštite

Dostupnost socijalne zaštite nema zadovoljavajući nivo. Razlozi se tiču komplikovanih procedura i segmentiranosti sistema. Materijalne nadoknade se obezbeđuju unutar više sistema, što dovodi do parcijalnog odlučivanja i sporosti u donošenju i sprovođenju odluka. Dalja posledica je nepostojanje jedinstvene evidencije korisnika, koja je preduslov za celovito sagledavanje potrebe korisnika i procenu efikasnosti preduzete mere. Postoji i problem troškova radi ostvarivanja prava (prevoz, veliki broj dokumenta čije obezbeđivanje košta i sl).

Zbog toga je u procesu reformi sistema naglasak stavljen na bolje targetiranje korisnika - bolja i preciznija selekcija korisnika i eventualno spajanje pojedinih davanja koja mogu biti u vezi (MOP i dečji dodatak).

Dostupnost socijalne zaštite za romske porodice

Pokrivenost socijalne zaštite romskih porodica koje žive u naseljima je generalno visoka, iako je pokriven manji procenat siromašnih porodica u odnosu na opštu populaciju i značajan deo siromašnih ne dobija nijedan vid pomoći. Pokrivenost socijalne zaštite kod romskih porodica koje žive u naseljima je veća u odnosu na pokrivenost opšte populacije.³²

Institucionalni smeštaj

Određen broj dece, za koje nije pronađeno rešenje u njihovoj prirodnoj sredini smešten je u ustanove. Nažalost, nedovoljno razvijena mreža ustanova rezultira time da ustanove nemaju odgovarajuće programe za njih. Deca sa invaliditetom smeštaju se u domove za stare, deca ometena u razvoju u domove za mentalno retardirane, a deca sa problemima u ponašanju predugo borave u prihvatilištima. Usluge koje ustanove pružaju deci nekompletne su i ne doprinose njihovom osposobljavanju za samostalan život.

Poslednjih godina se puno radi na smanjivanju broja dece smeštenih u ustanove. U tom smislu radi se na obezbeđivanju većeg broja hraniteljskih porodica, a posebno na specijalizovanom hraniteljstvu. Posredno bi smanjenju broja dece u ustanovama trebalo da vode i mere predviđene Porodičnim zakonom - odvajanje od roditelja je moguće samo po sudskoj odluci; mere protiv nasilja u porodici koje su usmerene prema nasilniku. Međutim, mere koje se preduzimaju još uvek ne daju željene i predviđene rezultate.

DECA SA INVALIDITETOM I DECA OMETENA U RAZVOJU

Položaj invalidne dece i dece ometene u razvoju u Srbiji je veoma nepovoljan. Nivo diskriminacije ove dece je nedopustiv. U svim segmentima života, počev od zdravstvene

³² Gotovo 65% opšte populacije prima najmanje jednu vrstu transfera, a više od 79% romskih porodica u naseljima je pokriveno.

i socijalne zaštite preko sistema obrazovanja i učešća dece u sudskim i upravnim postupcima za ovu decu postoje dodatni problemi. Zanemarivanje njihovih posebnih potreba znači ne ispunjavanje obaveza koje je država preuzela ratifikacijom Konvencije o pravima deteta. Mada novi Ustav Srbije proklamuje posebnu zaštitu deci ometenoj u psihičkom i fizičkom razvoju (čl. 66, st. 3), postojeća zakonska rešenja, a naročito nizak nivo društvene svesti o posebnostima vezanim za dece sa invaliditetom i decu ometenu u razvoju ne obezbeđuju uslove za ispunjavanje njihovih potreba i uživanje prava. S tim u vezi je i propust u novom Ustavu koji nije baziran na politici jednakih mogućnosti. Bez obzira na sve odredbe koje imaju za cilj smanjenje i eliminaciju diskriminacije po raznim osnovama, nedostatak opredeljenja za politiku jednakih mogućnosti onemogućava postavljanje čvrstih sistemskih temelja za dosledno sprovođenje nediskriminatorne politike u svim segmentima života.

Novi Zakon o zaštiti od diskriminacije lica sa invaliditetom odnosi se na sve osobe sa invaliditetom bez obzira na starost (uzrast). Kada su deca u pitanju, posebna zaštita pruža se učenicima, dakle deci u procesu obrazovanja, pa se tako diskriminacija učenika od strane nastavnika smatra težim oblikom diskriminatornog ponašanja.

Zdravstvena zaštita invalidne i dece ometene u razvoju

Zakon o zdravstvenoj zaštiti osobe sa invaliditetom i mentalno nedovoljno razvijena lica svrstava u kategorije lica za koja se sredstva za zdravstveno siguranje obezbeđuju u budžetu ukoliko nisu osigurana po nekom od osnova predviđenih Zakonom o zdravstvenom osiguranju.

Praktično to znači da invalidno dete starije od 15 godina (ili nedovoljno mentalno razvijeno dete) ima obezbeđeno zdravstveno osiguranje u budžetu i kada nije redovan učenik, dok u suprotnom to pravo može ostvariti pod uslovom da jeste redovan učenik.

Sistem socijalne zaštite invalidne i dece ometene u razvoju

Sistem socijalne zaštite ne obezbeđuje adekvatnu pomoć deci sa posebnim potrebama a ni njihovim roditeljima. Jedan od vidova pomoći koji su predviđeni u postojećem sistemu je naknada za pomoć i nega drugog lica, ali je naknada koja se po tom osnovu daje 5.000 dinara za jedan mesec, što ni u kom slučaju ne može pokriti stvarne troškove koje ima lice kojem su potrebni tuđa pomoć i nega.

Deca ometena u razvoju imaju pravo i na smeštaj u ustanove socijalne zaštite. Međutim, u primeni odredbi koje regulišu smeštaj dece na zahtev, odnosno uz saglasnost roditelja, treba biti veoma obazriv. S tim u vezi su i *Mere za otklanjanje nepravilnosti u vršenju poslova smeštaja dece i omladine u ustanove socijalne zaštite* koje je donelo Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, a kojim je naglašeno, da se bez obzira na zahtev roditelja odluka o smeštaju deteta donosi samo ako je u njegovom najboljem interesu.

Obrazovanje dece ometene u razvoju

Zakon o osnovama sistema obrazovanja sadrži posebne norme kojima se uređuje upis i školovanje dece ometene u razvoju (čl. 84-90).

Osnovno obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju traje do osam godina i ostvaruje se u skladu sa školskim programom osnovne škole ili posebnim programom. Za učenike sa manjim smetnjama u fizičkom i psihičkom razvoju, škola organizuje korektivni pedagoški rad.

Nastavni plan i program osnovnog obrazovanja i vaspitanja donosi se za svaku vrstu i stepen ometenosti u razvoju. U odeljenju ili vaspitnoj grupi može da bude najviše 10 učenika, dok odeljenje učenika sa višestrukom ometenošću u razvoju i kombinovano odeljenje može da ima najviše 6 učenika (čl. 90). Obrazovno-vaspitni rad za lica koja koriste jezik znakova izvodi se na jeziku znakova i pomoću sredstava tog jezika.

Srednje obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju traje dve, tri ili četiri godine, u skladu sa školskim programom opšte, srednje stručne škole ili srednje škole za učenike sa smetnjama u razvoju, u skladu sa posebnim zakonom.

Princip inkluzije još uvek nije zastupljen, deca se izdvajaju u tzv. specijalne škole ili specijalna odeljenja. Naročito je nepovoljna situacija upisa romske dece jer nakon testiranja koje se vrši pred polazak u školu, zbog nedostatka priprema veliki broj romske dece bude upisan u „specijalne” škole. Ovaj problem bi trebalo u dogledno vreme da bude rešen zahvaljujući pripremljenoj nastavi. Naime, iskustvo koje postoji u Pirotu, gde su dece i prethodne godine pripremana za školu pokazuje da nakon priprema broj romske dece koja se upisuju u posebne škole nije veći od broja dece u opštoj populaciji.

Deca ometena u razvoju upisuju se u školu na osnovu rešenja kojim se utvrđuje vrsta i stepen ometenosti u razvoju (čl. 83 Zakona o osnovama obrazovanja i vaspitanja) i određuje vrsta škole koju će dete upisati (čl. 85). Roditelj, odnosno staratelj ima pravo na žalbu, ali je dužan da upiše dete u školu određenu konačnim rešenjem o razvrstavanju. Vođenje evidencije o deci koja su razvrstana i upisana u odgovarajuću školu je u nadležnosti opštine, odnosno grada na čijoj teritoriji roditelj ima prebivalište. Ako na području te opštine nema odgovarajuće škole, opština snosi troškove prevoza, ishrane i smeštaja učenika (čl. 85).

VII OBRAZOVANJE, SLOBODNO VREME I KULTURNE AKTIVNOSTI

PRAVO NA OBRAZOVANJE

Normativni osnov

Ustav Srbije garantuje svima pravo na obrazovanje. Ustav određuje da je osnovno školovanje obavezno i besplatno. Besplatno je i srednje obrazovanje iako nije obavezno (čl. 71 Ustava). Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da se školuju na svom jeziku u državnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina, a imaju pravo i da osnivaju privatne obrazovne ustanove (čl. 79 Ustava). Lica sa smetnjama u razvoju, lica sa posebnim sposobnostima imaju pravo na obrazovanje koje uvažava njihove posebne potrebe (čl. 4).

Zakon o osnovama obrazovanja i vaspitanja postavlja temeljne elemente sistema vaspitanja i obrazovanja. Zakon polazi od zabrane diskriminacije dece, učenika, po bilo kom osnovu, i jednake dostupnosti obrazovanja za sve. Disciplinske mere koje se preduzimaju prema učenicima ne smeju biti takve da na bilo koji način vredaju ličnost učenika, a zabranjen je i svaki vid nasilja. Obezbeđena je mogućnost žalbe i prigovora na ocene i radi zaštite drugih prava učenika.

Osnovno obrazovanje je obavezno, a učenik dok traje osnovnoškolska obaveza (do kraja školske godine u kojoj navršava 15 godina) ne može biti isključen iz škole već samo premešten u drugu školu (čl. 43 Zakona o osnovnoj školi).

Reforme obrazovnog sistema

Republika Srbija je početkom ove decenije zakoračila u korenite promene obrazovnog sistema, koje su pre tri godine zaustavljene tako da je došlo do stagnacije u razvoju obrazovnog sistema i u velikoj meri povratka na stari sistem. Najveći problem postoji u domenu vrednovanja i merenja rezultata obrazovnog procesa. Sadašnja koncepcija se ne rukovodi postignutim rezultatima, već normira sam proces obrazovanja.

Istakli bismo da je u toku sprovođenje Strategije Ministarstva prosvete i sporta za period od 2005. do 2010. godine, a u pripremi je Obrazovna strategija za osobe sa posebnim potrebama. Tokom 2007. očekuje se i usvajanje Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju koji predviđa pripremni predškolski program kao jedan od predškolskih programa, a koji je u skupštinskoj proceduri.

Izgradnja informacionog sistema u obrazovanju

Protekle godine započeta je implementacija projekta koji ima za cilj da stvori jedinstven, integrisan sistem protoka podataka vezanih za obrazovanje i da svim interesnim grupama obezbedi potrebne podatke i informacije. Sam obrazovni sistem bi trebalo da

bude unapređen jer će na osnovu dobijenih podataka biti omogućeno bolje planiranje aktivnosti počev od planiranja mreže škola do upoređivanja sa obrazovnim sistemima u drugim zemljama. Uvođenje ovog sistema bi trebalo da omogući lakše praćenje trendova u obrazovanju.

Obavezno školovanje

Pripreme za školu

Počevši od školske 2006/2007. osim osnovne škole, obavezno je i pohađanje pripreme nastave za polazak u školu. Priprema nastava se može organizovati u vrtićima i školama. Pohađanje programa je besplatno i roditelj ima pravo da izabere vrtić, odnosno školu u koju će da upiše dete.

Pred početak primene obaveznog programa priprema za školu bilo je veliko pitanje da li će privatne predškolske ustanove biti u mogućnosti da organizuju ovaj program. Dilema je razrešena u poslednjem momentu, pa je dozvoljeno i privatnim ustanovama da konkurišu za akreditaciju za sprovođenje pripremnih programa.

Prema našim saznanjima, kada je obuhvat dece u pitanju prva godina je protekla zadovoljavajuće. O kvalitetu programa pripreme nastave je još uvek rano govoriti.

Osnovna škola

Osnovna škola je obavezna i besplatna. Tačnije, ne plaća se školarina radi pohađanja osnovne škole. Ali, svi drugi troškovi, počev od udžbenika i školskog pribora, pa do ekskurzija i rekreativne nastave padaju na teret roditelja, odnosno staratelja deteta.

Upis u školu i osipanje

Kontrola upisa dece u osnovne škole je podeljena između opštine i škola, a školama se preporučuje da podatke o deci stasaloj za upis pribave i preko domova zdravlja. Sistem kontrole je međutim, primarno baziran na pretpostavci da sva deca imaju uredno prijavljeno prebivalište što ne odgovara stvarnom stanju.

Bez obzira na tu činjenicu, procenat upisa dece u osnovnu školu je relativno visok i kreće se oko 96-98%. Ali je još uvek izražen trend osipanja tokom školovanja. Pokazalo se da su u najvećem riziku da ne završe školu romska deca, deca iz najsiromašnijih porodica i deca sa invaliditetom, odnosno deca ometena u razvoju.

Osnovnu školu pohađa svega 76% romske dece, ali još više zabrinjava podatak da je završi svega 13%. Jedan broj dece, kasnije nastavi školovanje u školama za odrasle, ali je broj zanemarljiv i ne menja opštu, apsolutno poražavajuću sliku. Iako nema preciznih podataka, procene su da više od 50% (najverovatnije oko 60%) dece ometene u razvoju ne pohađa osnovnu školu.

Poslednjih godina naročito je izražen problem dece koja žive u udaljenim selima, jer se zbog broja učenika svake godine ukine određen broj škola u ovim mestima. Takođe, lokalne samouprave ne obezbeđuju deci besplatan i organizovan prevoz do škola iako je to njihova obaveza. Problem kapaciteta postoji i u velikim gradovima gde se zbog velikog broja dece obrazuju velika odeljenja i organizuje rad ponekad i u tri smene što svakako utiče nepovoljno na kvalitet obrazovanja.

Zaštita prava deteta u školama

Ustanova je dužna da obezbedi ostvarivanje prava deteta i učenika (čl. 95 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja). Da bi zaštita bila ostvarena propisano je da, učenik, njegov roditelj ili staratelj može da podnese prijavu direktoru škole u slučaju neprimerenog ponašanja zaposlenih prema učeniku. Direktor je dužan da prijavu razmotri i uz konsultaciju sa učenikom, njegovim roditeljem odnosno starateljem odluči o njoj.

Dakle, podnošenje prijave je pravo učenika, roditelja odnosno staratelja. S druge strane kada je reč o zaposlenima u ustanovi onda je u pitanju obaveza, pa ukoliko ne izvrše prijavu mogu biti kažnjeni.

Participacija u obrazovnom sistemu

Sistem obrazovanja još uvek nije u dovoljnoj meri participativan. Mada je stepen uticaja dece-učenika na obrazovni proces i rad u školama, povećan uvođenjem izbornih i fakultativnih predmeta, odnosno uvođenjem učeničkog parlamenta, a posebno detaljnim regulisanjem postupaka za zaštitu prava učenika u obrazovnom procesu, možemo reći da je samo u poslednjem segmentu participacija uređena na odgovarajući način. Naime, učenik, odnosno njegov zakonski zastupnik imaju mogućnost podnošenja prigovora ili žalbe direktoru škole i na ocenu i na kršenje drugih prava predviđenih zakonom. U svakom od tih postupaka direktor može doneti odluku samo nakon konsultacija sa učenikom.

Učenički parlament

Učenički parlament je institucija koja ima za cilj da učenici grupnim delovanjem steknu mogućnost jačeg uticaja na odlučivanje u obrazovnim institucijama. Uloga učeničkog parlamenta je najpre konsultativna. Parlament u osnovnim školama čine učenici poslednja dva razreda osnovne škole, a i učenici srednjih škola imaju pravo da se organizuju u učenički parlament.

CILJEVI OBRAZOVANJA

Zakonodavni okvir

Ciljevi obrazovanja definisani su u članu 3 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, razvrstani su u 12 tačaka, tako da obuhvataju sve ciljeve obrazovanja

predviđene Konvencijom o pravima deteta. Ciljevi i ishodi obrazovanja ostvaruju se kroz školske programe. Svaka ustanova donosi svoj školski program, čija je osnova *Pravilnik o opštim osnovama školskog programa* koje donosi nadležno ministarstvo. Ovaj podzakonski akt definiše i ciljeve i ishode osnovnog, odnosno srednjeg obrazovanja.

Nezavisnost i odgovornost dece i mogućnost izbora i odlučivanja

Mogućnost izbora koju učenici imaju u okviru školskih programa se svodi na izbor jednog od dva izborna predmeta (versko obrazovanja ili građansko vaspitanje) i mogućnost da zajedničkim delovanjem utiču da škola, u skladu sa svojim mogućnostima, organizuje nastavu u okviru fakultativnog dela nastavnog programa.

Nakon završene osnovne škole, deca mogu birati srednju školu prema svojim sklonostima, a u okviru svojih mogućnosti i kapaciteta mreže ustanova.

Mogućnosti učešća u postupku odlučivanja su minimalne, što takode ne doprinosi razvoju odgovorne i samostalne ličnosti. Sam način izvođenja nastave, koji je još uvek pretežnim delom baziran na tradicionalnim metodama, takode drži učenika po strani.

KULTURNE AKTIVNOSTI

Učešće dece u kulturnim aktivnostima

Na nivou države ne postoji koordinirani napor da se deci omogući učešće u kulturnim sadržajima. Mreža kulturnih ustanova je neravnomerno razvijena. U velikim gradskim centrima, postoje specijalizovane ustanove kulture koje pružaju najrazličitije mogućnosti deci, ali je u manjim gradskim i u seoskim sredinama slika kulturnog života tužna. Velikim delom razvoj na lokalnom nivou zavisi od lokalnih vlasti koje nisu dovoljno fleksibilne za saradnju i nisu prijemčive za razvijanje novih ideja.

Škole su u obavezi da u okviru svojih mogućnosti obezbede učenicima uslove za kulturne i sportske aktivnosti, međutim i tu postoji neravnomernost između velikih i malih sredina.

Jedini segment u kojem manje sredine ne zaostaju jesu kulturne manifestacije namenjene deci. Sve ostalo, počevši od pozorišta, preko elektronskih medija, štampanih medija pa do specijalizovanih kulturnih ustanova nije ni blizu zadovoljavajućeg nivoa.

Budžetska sredstva za kulturu se iz godine u godinu smanjuju jer je tendencija da se kulturna delatnost prilagodi tržišnom principu. Međutim, ne pravi se selekcija između programa koji bi mogli da imaju tržišni karakter i onih koji ne bi, u koje spada i većina kulturnih programa namenjenih deci.

Kulturni sadržaji za decu u medijima

Pedagoško društvo Srbije sprovelo je istraživanje „Vaspitanje i mediji”³³ koje je pokazalo da deca u proseku gledaju televiziju 3-4 sata dnevno. Njihovi omiljeni programi su serije i filmovi a omiljeni junaci su glavni protagonisti akcionih filmova. U tom smislu deca u Srbiji u potpunosti prate trendove koji postoje u svetu.

Među decom su popularni i muzički i sportski sadržaji, ali zabrinjava podatak da svega 15,7% gleda obrazovne programe.

Među sadržajima koje deca prate dominiraju oni sa elementima nasilja. Posledice mogu biti različite: od usvajanja nasilnih metoda ponašanja i neosetljivosti na nasilje do povećanog straha. Istu vrstu obrasca ponašanja nude i video igrice koje prema istom istraživanju igra svako peto dete. Kod igrica je dodatni problem što su video igre koje su dozvoljene samo za starije od 18 godina dostupne i deci i što država nema efikasne mehanizme da spreči distribuciju takvih igrica deci, a roditelji su najčešće nedovoljno upućeni u sadržaje koje deca koriste. Radi suzbijanja ovog problema neophodno je da, s jedne strane, država zabrani prodaju i distribuciju video igara za odrasle deci, a sa druge da roditelji nađu svoju ulogu u usmeravanju dece ka sadržajima koji nisu destruktivni i nasilni.

VIII POSEBNE MERE ZAŠTITE

ZAŠTITA DECE OD EKSPLOATACIJE U RADU

Najniža starosna granica za zapošljavanje

Zakon o radu, kao sistemski za oblast rada, reguliše najveći broj pitanja vezanih za rad lica mladih od 18 godina.

Najniža starosna granica za zapošljavanje iznosi **15 godina** (čl. 24). Uslovi za zasnivanje radnog odnosa sa licem mladim od 18 a starijim od 15 godina pored uslova koji važe i za druga lica, jesu:

- **pismena saglasnost** roditelja, usvojioca ili staraoca;
- da takav rad **ne ugrožava** njegovo zdravlje, moral, obrazovanje, odnosno da takav rad nije zabranjen zakonom;
- **nalaz nadležnog zdravstvenog organa** kojim se utvrđuje da je lice mlade od 18 godina sposobno za obavljanje poslova za koje zasniva radni odnos i da takvi poslovi nisu štetni po njegovo zdravlje (čl. 24 Zakona o radu).

³³ Istraživanje „Vaspitanje i mediji” sproveli su studenti pedagogije sa Filozofskog fakulteta u Beogradu na uzorku od 756 učenika četvrtog i osmog razreda.

Ograničenje broja radnih sati

Zakonodavac je ograničio puno radno vreme za zaposlenog mladeg od 18 godina na **35 časova nedeljno**, odnosno na 8 časova dnevno (čl. 87) (puno radno vreme za ostale zaposlene je 40 časova nedeljno). Takođe je izričito zabranjena preraspodela radnog vremena, prekovremeni rad i rad noću. Međutim, lice mlade od 18 godina može da radi noću u 2 slučaja koji su zakonom predviđeni kao izuzetak (čl. 88).

Postupak zaštite

Osim pravnih instrumenata koji stoje na raspolaganju svim zaposlenima, za zaposlene mlade od 18 godina nisu predviđeni posebni postupci i sredstva zaštite.

Dečji rad

Najniža starosna granica za zapošljavanje kao i ostali propisi vezani za zaštitu maloletnika od eksploatacije u radu su u skladu sa međunarodnim instrumentima i standardima. Ono što u Srbiji predstavlja problem jeste rad na crno. Država još uvek nije uspela da suzbije „crno tržište rada” tako da veliki broj maloletnih lica radi bez odgovarajućeg ugovora, a time gubi mogućnost da štiti sebe i svoja prava iz oblasti zapošljavanja. Rad na crno ostavlja prostor poslodavcima da krše odredbe koje se tiču zaštite maloletnih lica, što ovi i čine u velikom broju slučajeva.

Nedostatak kontrole vidljiv je i kod problema prosjačenja. Organizovano prosjačenje koristi decu za svoju delatnost. U pitanju su deca osnovnoškolskog uzrasta tako da je sasvim jasno i vidljivo da ta deca ne bi trebalo da budu na ulici i da se bave tim poslom. Ali, ne postoji reakcija nadležnih organa. Jedan od razloga je još uvek nedovoljna spremnost sistema da zbrine dete na način koji bi zaista značio poboljšanje uslova života i viši stepen zaštite deteta. Drugi razlog, koji je vidljiv i u ostalim oblastima je nedovoljna senzibilizacija. Naime, zaposleni u državnim organima, jer ne postoji direktna naredba da se postupi na određen način, ne osećaju se pozvanim da reaguju i započnu postupak, odnosno da prijave centru za socijalni rad da dete provodi vreme na ulici.

ZAŠTITA DECE OD SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA

Krivično sankcionisanje

Novim Krivičnim zakonikom u glavi XVIII predviđena su krivična dela protiv polne slobode. Kao element bića krivičnog dela dete se pojavljuje u 2 krivična dela - u članu 180 koji inkriminiše obljudu ili sa njom izjednačen čin sa detetom i u članu 185 kojim se inkriminiše prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju. U ostalim krivičnim delima maloletstvo žrtve se predviđa kao kvalifikatorna činjenica, te krivično delo poprima teži oblik ukoliko je učinjeno prema maloletnom licu, a ukoliko je učinjeno prema detetu (lice mlade od 14 godina) krivično delo se smatra još težim i zaprećene su još više kazne.

Značaj za zaštitu dece od seksualnog iskorišćavanja imaju i pojedina krivična dela iz glave XIX - krivična dela protiv braka i porodice. Članom 190 - vanbračna zajednica sa maloletnikom - propisano je da krivično delo čini punoletno lice koje živi u takvoj zajednici sa maloletnikom (st. 1), ali i roditelj, usvojilac ili staralac koji omogućiti maloletniku ili ga navede da živi sa punoletnim licem u vanbračnoj zajednici (st. 2). Kvalifikovani oblik krivičnog dela iz stava 2 ovog člana postoji ukoliko je delo počinjeno iz koristoljublja, dakle ukoliko postoji i element ekonomskog iskorišćavanja. Kao posebno krivično delo predviđeno je rodoskrnavljenje (čl. 197). Ali je za ovo krivično delo propisana apsurdna kazna zatvora do 3 godine.

O problemu seksualnog zlostavljanja u okviru organizovanog kriminala biće govora u okviru problema trgovine decom.

Problemi u otkrivanju seksualnog zlostavljanja

Tokom 2006. godine nastavljeni su programi koji imaju za cilj podizanje svesti i povećanje interesovanja javnosti za rešavanje problema seksualnog zlostavljanja i seksualne eksploatacije dece. Rezultat je povećanje broja slučajeva zlostavljanja i seksualne eksploatacije dece o kojima se govori, odnosno koji bivaju otkriveni, što je prvi korak u rešavanju problema.

Novi Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica pruža osnove za poboljšanje položaja žrtava tokom krivičnog postupka, što bi trebalo da rezultira i većim brojem pokrenutih postupaka. Tokom 2006. godine uložen je ogroman trud da bi ovaj zakon doživeo svoju punu primenu, ali je period njegove primene još uvek kratak da bi sa sigurnošću mogli da govorimo o rezultatima njegove primene kada su u pitanju deca žrtve krivičnih dela.

PRAVO DETETA NA ZAŠTITU OD NEZAKONITE UPOTREBE NARKOTIKA I PSIHOTROPNIH SUPSTANCI

Krivičnopravna zaštita

KZ članom 247 inkriminiše krivično delo proizvodnje, držanja i stavljanja u promet opojnih droga, a članom 148 krivično delo omogućavanja uživanja opojnih droga. Maloletnik kao žrtva krivičnog dela je kvalifikatorna okolnost te je propisana kazna sa višim minimumom i maksimumom.

Kontrola proizvodnje i trgovine narkoticima

Proizvodnja i promet opojnih droga mogu se vršiti samo za medicinske, veterinarske, nastavne, laboratorijske i naučne svrhe, a vrše na osnovu odobrenja (dozvole) nadležnog državnog organa (čl. 4 Zakona o proizvodnji i prometu opojnih droga).

Zakonom o supstancama koje se koriste u nedozvoljenoj proizvodnji opojnih droga i psihotropnih supstanci uređuju se uslovi za njihovu proizvodnju i promet i nadzor u ovoj oblasti radi sprečavanja zloupotrebe ili korišćenja u nedozvoljene svrhe (čl. 1).

Svim licima koja se bave trgovinom zabranjeno je da prodaju i služe alkoholna pića, kao i prodaju duvanskih proizvoda maloletnim licima (čl. 8 Zakona o trgovini). Deca, bez obzira na zakonske zabrane, imaju lak pristup i alkoholu i cigaretama zbog loše kontrole u praksi.

Dostupnost droge najmladim generacijama

Evropska agencija za rekonstrukciju sprovela je tokom 2005. godine* istraživanje o bolestima zavisnosti u Srbiji. Podaci dobijeni istraživanjem su alarmantni i ukazuju na neophodnost preduzimanja konkretnih akcija radi suzbijanja zloupotrebe psihoaktivnih supstanci.

Istraživanje je pokazalo da su duvan, alkohol, lekovi i marihuana lako dostupni deci i da je starosna granica kada oni prvi put dolaze u kontakt sa psihoaktivnim supstancama znatno snižena. Tako, čak 93% dece je probalo alkohol, a na ubedljivom prvom mestu po zastupljenosti alkoholnih pića je pivo. Najveći problem u Srbiji predstavlja tradicionalno blagonaklon stav prema konzumiranju alkohola i odsustvo svesti o štetnim posledicama njegovog konzumiranja. Na to ukazuju i podaci istraživanja koji govore da čak 38% očeva dozvoljava deci da piju u posebnim prilikama. Alkoholizam se ne shvata kao bolest i u žižu interesovanja dolazi tek kada dovede do socijalno neprihvatljivog ponašanja i nasilja nad članovima porodice.

Dostupnost duvana je takođe ogromna, a poslednjih godina i dostupnost sedativa i sličnih medikamenata bez lekarskog recepta. Novih podataka za 2006. godinu nema, ali bismo naveli da je u okviru pripremnih aktivnosti za donošenje Akcionog plana za borbu protiv droga urađena analiza postojećeg stanja u ovoj oblasti i da su kao osnovne karakteristike zloupotrebe i zavisnosti od druga istaknute sledeće:

- permanentan trend porasta zloupotrebe i zavisnosti od droga;
- pojava se beleži u svim sredinama (nije više zastupljena samo u užim jezgrima velikih gradova);
- zloupotreba droga je zastupljena u svim društvenim slojevima, verskim i nacionalnim zajednicama;
- starosna granica zloupotreba droga se pomera ka mladim uzrastima;
- prisutna je tendencija zloupotrebe različitih vrsta droga.

Podaci istraživanja i analize daju nažalost sliku koja nije ohrabrujuća i koja govori o velikoj opasnosti od povećanja prevalence upotrebe droga u narednom periodu.

Programi primarne prevencije

Prethodnih godina u Srbiji je sprovedena medijska kampanja protiv zloupotreba narkotika i psihoaktivnih supstanci koja je imala za cilj promovisanje zdravih načina

* Vidi: Prava deteta u Srbiji u 2005; Centar za prava deteta Beograd

života, okretanja mladih sportu, kulturi i sličnim aktivnostima. Program je išao pod nazivom „Živi zdravo, droga je smrt.” Ovom programu, međutim, nije usledila šira akcija kojom bi se na konkretniji i neposredniji način tretirao problem, tako da ni ovaj početni impuls nije dao rezultate. Kada govorimo o kontroli duvana, svake godine, povodom nacionalnog i međunarodnog dana borbe protiv pušenja organizuju se kampanje protiv ovog oblika zavisnosti. Tokom 2006. bilo je i konkretnih zakonskih mera - uvedena je zabrana pušenja na javnim mestima kao što su pozorišta, bioskopi škole i sl, a restorani i kafići moraju imati odeljke za nepušače. Kontrolu međutim, sprovodi tržišna inspekcija i ona nije adekvatna. Bez obzira na to, primetno je da ima sve više mesta bez duvanskog dima.

U samom sistemu zaštite, kako je pokazala analiza Ministarstva zdravlja postoji veliki broj nedostataka koje treba otkloniti u okviru sprovođenja akcionog plana. Jedna od najvećih problema u prevenciji i lečenju jeste što ne postoji registar zavisnika od droga, a institucije koje zbrinjavaju zavisnike ne prijavljuju uredno one kojima je pomoć pružena. Nema terenskog rada i podataka o onima koji imaju iskustva sa drogom, a nisu obuhvaćeni sistemom zdravstvene zaštite. Ono što bismo sa aspekta prava deteta istakli, jeste da Akcioni plan posmatra problem u odnosu na sve zavisnike, odnosno lica koja imaju iskustva sa drogama i ne izdvaja maloletna lica kao posebnu kategoriju. I u analizi nedostataka sistema ne pominju se roditelji i nastavnici u školama (škole) kao grupe kojima je potrebna dodatna edukacija.

Akcioni plan ima za cilj, izraženo u brojkama da prevalenciju zloupotrebe do 2010 smanji za 15% a smrtnost od upotreba droga za 50%. Međutim, postavlja se pitanje u odnosu na koju cifru će biti mereni postignuti rezultati jer sada ne postoje zvanični podaci o korisnicima droga niti o osobama koje imaju poremećaje zbog zloupotrebe droga.

Sekundarna prevencija

Institut za bolesti zavisnosti u Beogradu je jedna od specijalizovanih medicinskih ustanova koja se bavi zbrinjavanjem osoba koje imaju problema sa zloupotrebom narkotika i psihoaktivnih supstanci. Institut je poslednjih godina naročito aktivan na medijskom planu u cilju podizanja svesti ljudi o potrebi suzbijanja alkoholizma u Srbiji.

U Novom Sadu, na Institutu za mentalno zdravlje postoji specijalizovano odeljenje za lečenje od bolesti zavisnosti. Ova institucija jedina u Srbiji primenjuje terapiju supstitucije droga prema međunarodnim protokolima i standardima. Ostale medicinske ustanove (npr. Institut za mentalno zdravlje u Beogradu, Institut za psihijatriju), pružaju određenu vrstu potpore ali nemaju sveobuhvatne programe za bolesti zavisnosti.

PRAVO DETETA NA ZAŠTITU OD TRGOVINE

Pravni okvir zaštite od trgovine

Pravni okvir borbe protiv trgovine baziran je međunarodnim obavezama koje je Republika Srbija preuzela potpisivanjem Konvencije Ujedinjenih nacija protiv

transnacionalnog organizovanog kriminala i Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, kao i Protokola protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom.

Ustavom Republike Srbije izričito je zabranjeno da niko ne može biti držan u ropstvu ili u položaju sličnom ropstvu odnosno, zabranjen je svaki oblik trgovine ljudima i prinudni rad (čl. 26).

Krivični zakonik inkriminiše veći broj krivičnih dela kojima se sankcioniše protivpravno oduzimanje dece i trgovina decom. Značajno je pomenuti sledeća krivična dela: krivično delo otmica (čl. 134 KZ) sa kvalifikovanim oblikom ukoliko je učinjeno prema maloletnom licu (st. 3). Trgovina ljudima, odnosno trgovina decom radi usvojenja predviđeni su kao posebna krivična dela. Prvim krivičnim delom (čl. 388 KZ) štite se od trgovine ljudima sva lica a ukoliko je delo učinjeno prema maloletnom licu dobija kvalifikovani oblik. Drugim krivičnim delom štite se deca mlađa od 14 godina (čl. 389) u situaciji protivpravnog usvojenja koji za cilj ima trgovinu decom. Međutim, kako trgovina decom najčešće poprima organizovani oblik, krivičnopravno sankcionisanje samo po sebi nije dovoljno efikasno i mora biti praćeno i međunarodnim i domaćim akcijama radi suzbijanja ove pojave.

Imajući u vidu pomenute standarde zaštite žrtava trgovine ljudima, kao i međunarodne obaveze naše zemlje, 2004. godine ministar unutrašnjih poslova je doneo Instrukciju o uslovima odobrenja privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima.

Operativna zaštita prava dece žrtava trgovine decom

Decembra meseca 2006. godine Vlada Republike Srbije usvojila je Strategiju borbe protiv trgovine ljudima u Srbiji. Ovaj dokument je baziran na smernicama za nacionalne planove akcije Pakta stabilnosti³⁴ i u Programu za izradu i realizaciju sveobuhvatnog nacionalnog odgovora na problem trgovine ljudima i najbolje prakse u regionu, koji je pripremio Međunarodni centar za razvoj migracione politike (ICMPD).

Ovaj dokument, polazeći od već postavljenog okvira ustanovljava tzv. Nacionalni mehanizam za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima koji se sastoji iz dva nivoa: centralnog-strateškog i operativnog.

- Centralni nivo za implementaciju čine:
- Savet za borbu protiv trgovine ljudima;
- Koordinator za borbu protiv trgovine ljudima;
- Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima.³⁵

³⁴ Ove Smernice se mogu naći na: <http://www.stabilitypact.org/trafficking/default.asp>

³⁵ To je multidisciplinarno telo, koje se sastoji od predstavnika državnih institucija, nevladinih i međunarodnih organizacija, predstavlja forum na kome se dogovara dugoročna, višesektoralna i koordinisana politika borbe protiv trgovine ljudima. U timu su Beosuport, MUP RS, Ministarstvo spoljnih poslova, Ministarstvo zdravlja i zaštite životne sredine, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Savet za prava deteta, ASTRA, Centar za prava deteta, UNICEF, SC UK, CCF i kao posmatrači OEBS i IOM.

Operativni nivo čine:

- Pravosudni organi i policija;
- Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.

Važno je reći da su u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova formirani specijalni policijski timovi za borbu protiv trgovine ljudima, kao i specijalizovane jedinice u okviru Uprave kriminalističke policije i Uprave granične policije.

Statistički podaci

Od osnivanja Skloništa za žrtve trgovine ljudima (januar 2002. godine) od strane radnika Ministarstva unutrašnjih poslova prepoznato je i u sklonište smešteno ukupno 190 žrtava trgovine ljudima, od čega 39 domaćih državljana i 151 strani državljanin-ka. Tokom 2002. i 2003. godine najveći broj dece su bili rumunski državljani, dok je tokom 2004. i 2005. najveći broj žrtava trgovine sa teritorije SiCG. Navedeni podaci se odnose i na žene i na decu i ne postoji podatak koji bi se odnosio samo na decu. Parcijalni podaci se mogu dobiti i od nevladinih organizacija koje se bave smeštajem dece, ali nažalost, nemoguće je dobiti tačan i konačan broj dece žrtava trgovine na nacionalnom nivou. Ono što se sa sigurnošću može reći jeste da su devojčice češće žrtve trgovine decom nego dečaci.

Treba napomenuti da u Srbiji nije urađena jedinstvena nacionalna baza podataka nestalaj deci.

Deca žrtve se najčešće privremeno smeštaju u Sklonište za žrtve trgovine nakon čega se vraćaju u porodicu. Ovo sklonište, nažalost nije prilagođeno boravku dece. Poslednjih godina i centri za socijalni rad počinju da učestvuju u zbrinjavanju maloletnih žrtava trgovine. Njihova uloga je još uvek nedovoljna jer nisu osposobljeni da na pravi način reaguju i preuzmu sve mere koje su neophodne, a koje samo centri za socijalni rad shodno svojoj nadležnosti mogu da preuzmu kao što je stavljanje deteta pod starateljstvo.

Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima

U okviru radne grupe za borbu protiv trgovine ljudima formiran je Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima. Tim je organizovan po radnim grupama, a jedna od njih je i Radna grupa za borbu protiv trgovine decom. U okviru nje saraduju Beosupport, MUP RS, Ministarstvo spoljnih poslova, Ministarstvo zdravlja i zaštite životne sredine, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Savet za prava deteta, ASTRA, Centar za prava deteta, UNICEF, SC UK, CCF i kao posmatrači OEBS i IOM.

SISTEM MALOLETNIČKOG PRAVOSUĐA

Osnovni podaci o kretanju maloletničke delinkvencije

Broj krivičnih dela koje su u 2006. godini učinili maloletnici stagnira u odnosu na 2005., ali je značajno napomenuti da je 2005. zabeležen pad maloletničke delinkvencije u odnosu

na prethodne godine. Značajan je međutim podatak, da broj maloletnih učinilaca krivičnih dela konstantno opada, u 2006. godini je smanjen za 8,8% u odnosu na 2005. godinu - sa 5.242 na 4.782 učinioca. Konstantno se smanjuje i učešće maloletnih osumnjičenih u odnosu na opšti broj osumnjičenih za učinjena krivična dela. Ovo učešće je u 2004. godini bilo 12,4%, u 2005. 11,8%, a u 2006. 10,6%.

Trokom 2006. maloletnici su u manjem broju činila najteža krivična dela (ubistvo - 15 u 2005. godini, a 5 u 2006. godini), a smanjenje je zabeleženo i kod najčešćih krivičnih dela maloletnika kao što su krađa (1776 u 2005, a 1650 zabeleženih krađa u 2006).

Struktura učinjenih krivičnih dela ipak ostaje ista pa su i u 2006. bile najbrojnije teške krađe sa 1.973, potom krađe i krivična dela sitne krađe, utaje i prevare. Krivična dela protiv imovine, na taj način čine preko 60% ukupnog maloletničkog kriminaliteta.³⁶

Sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji i međunarodni instrumenti

Položaj dece koja su u sukobu sa zakonom u Srbiji zasniva se, načelno, na principima koje sadrže međunarodni instrumenti usvojeni u okrilju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Očekuje se da će primena novog Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica doprineti otklanjanju nekih nedostataka koji su do sada postojali u praksi. Tu, pre svega, mislimo na potrebu, kada god je to moguće, skretanja sa klasičnog krivičnog postupka, odnosno njegovog obustavljanja.

Maloletničko pravosuđe kao poseban sistem

U Republici Srbiji od 1. januara 2006. godine počela je primena **Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica**, usvojenog od strane Narodne skupštine Republike Srbije septembra 2005. godine, koji po prvi put maloletničko pravosuđe uređuje kao poseban sistem. Tokom 2006. godine doneto je i 5 podzakonskih akta koja treba da omoguće lakšu primenu zakona u praksi. Međutim, Pravilnik o primeni vaspitnih naloga, novog zakonskog instituta, kao ni Pravilnik o radu Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima, još uvek nisu doneti.

Sam Zakon, inače predstavlja implementaciju međunarodnih dokumenata u nacionalno zakonodavstvo, među kojima su neki obavezujućeg karaktera, kao npr. *Konvencija o pravima deteta*, *Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda*, ratifikovanih od strane naše države, kao i mnoge druge koji sadrže norme kojih se ne može odreći nijedna civilizovana zemlja: *Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe*, *Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije*, *Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode*, *Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu*, *Evropska pravila o društvenim sankcijama i merama*, kao i neki drugi dokumenti Saveta Evrope čiji smo član.

³⁶ Podaci Odseka za suzbijanje i prevenciju maloletničke delinkvencije UKP MUP RS.

Zakon reguliše celokupan krivičnopravni položaj maloletnih učinilaca, kao i (jednom posebnom celinom) položaj maloletnih lica koja su žrtve krivičnih dela.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica isključuje vođenje krivičnog postupka i primenu krivičnih sankcija i mera prema deci (lica koja nisu navršila 14 godina) i zadržava dosadašnje starosne granice relevantne u krivičnom pravu (14-18 godina), predviđa i dalje razliku između mladih i starijih maloletnika, odnosno i dalje zadržava kategoriju mladih punoletnih lica.

Što se tiče krivičnih sankcija Zakon maksimalno afirmiše **načelo vaspitavanja** u odnosu na kažnjavanje, uz isticanje *da je svrha krivičnih sankcija prema maloletnicima da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu.*

U predviđenom **sistemu krivičnih sankcija** socijalnozaštitni pristup i dalje dominira u Zakonu ali uz maksimalni upliv *justice* modela. U tom smislu u Zakonu o maloletnicima, po prvi put, sadržane su i odredbe o vaspitnim nalozima koje predstavljaju mere *sui generis*, čiji je cilj da se ne pokreće krivični postupak („skretanje od krivičnog postupka”) ili da dođe do njegovog obustavljanja. Na taj način Zakon polazi od načela supsidijarnosti primene krivične sankcije i davanja prednosti izvansudskim oblicima intervenisanja.

Kuda dalje

Usvajanjem *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* od strane Skupštine Republike Srbije ostvaruju se zakonodavne pretpostavke za izgradnju, ili, možda bolje reći, za stvaranje jednog novog sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji čiji bi osnovni cilj bio uspostavljanje pravosuđa za decu³⁷ koje:

- je zasnovano na pravima deteta;
- uvažava najbolji interes deteta kao osnovni princip ovog sistema;
- je fokusirano na prevenciji kao primarnom cilju;
- zatvaranje dece koristi kao poslednju raspoloživu meru i to u najkraćem mogućem trajanju;
- primenjuje principe: preusmeravanja, skretanja i restorativnog pravosuđa, sa ciljem odvratanja dece od formalnog sistema krivičnog pravosuđa i rešavanje konflikta u okviru lokalne zajednice;
- je usmereno na jačanju kompetencija i obučavanju svih aktera sistema maloletničkog pravosuđa;
- je zasnovano na striktnom sprovođenju međunarodnih normi i standarda.

³⁷ U skladu sa odredbama Konvencije o pravima deteta: „Dete je svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiće ranije” (čl. 1 Konvencije o pravima deteta).

Naravno, uvek treba imati u vidu da reforma zakonodavstva u navedenim oblastima predstavlja samo prvi korak u unapređenju pravne zaštite dečjih prava. Integralni pristup ostvarivanju ovih prava podrazumeva sistematski razvoj pravne, institucionalne i metodološke osnove delatnosti, kako pravosuda, tako i socijalne zaštite, policije i drugih službi koje učestvuju u procesu zaštite. No, reforma pravnog sistema može dati očekivane rezultate samo ako se uporedo sa njom izgrađuju odgovarajući **standardi stručnog rada** i sprovodi **permanenta edukacija** kadrova koji rade na njenoj primeni. U tom smislu kao izuzetno važnu smatramo aktivnosti Pravosudnog centra za obuku i stručno usavršavanje koji je u saradnji sa resornim ministarstvima, stručnim i profesionalnim udruženjima i nevladinim sektorom, pristupio organizovanju obuka radi sticanja posebnih znanja iz oblasti prava deteta i prestupništva mladih, predstavnika pravosudnog sistema, advokature, odnosno policijskih službenika. Svi oni su tokom 2006. godine prošli prvi edukativni ciklus i na taj način stekli neku vrstu „uslovljene” licence za postupanje u sistemu maloletničkog pravosuđa. Očekuje se da će tokom 2007. ovaj proces sticanja posebnih znanja biti nastavljen i u tom smislu planirana su još dva edukativna ciklusa.